

ANALÝZA HISTORIOGRAFIE DEJÍN ROBOTNÍCTVA V SLOVENSKOM ŠTÁTE (1939 – 1945) V OBDOBÍ DO ROKU 1989¹

Adam ŠUMICHRAST

Masarykova univerzita v Brně
Filozofická fakulta
Historický ústav
Gorkého 63/14
602 00 Brno
sumichrast.a@mail.muni.cz

ŠUMICHRAST, Adam. Analysis of the Historiography of the „History of Workers“ in the Slovak State (1939 - 1945) until 1989. In *Studia Historica Nitriensia*, 2019, vol. 23, no. 1, pp. 259-292, ISSN 1338-7219, DOI: 10.17846/SHN.2019.23.2.259-292.

The paper analyses the historiography of the „history of workers“ in the period of Slovak state (1939 - 1945) until the year 1989. In addition to the general analysis, the aim is to answer the question how far (if at all) may the „history of workers“ be identified with the labor history in historiography before 1989? Secondly, the study provides a brief description of the thematic publications examined to find out what specific area and themes were elaborated in historiography before 1989 and how particular research trends were developed.

Klíčové slová: historiografia; slovenský štát; dejiny robotníctva; labor history; druhá svetová vojna;

Keywords: Historiography; Slovak State; „History of Workers“; Labor History; Second World War;

Úvod

Dnes sa už v slovenskej a českej historickej obci konsenzuálne akceptuje fakt, že tematika dejín robotníctva (v dnešnom ponímaní je príhodnejšie označenie *labor history*) sa po roku 1989 dostala z pozície nadmieru pertraktovanej témy do úzadia a na okraj záujmu historikov a historičiek. V posledných rokoch sa však už situácia čiastočne zmenila a prirodzene vzniká potreba zaoberať sa doterajšou historickou spisbou venujúcou sa tejto oblasti.²

¹ Príspevok bol pôvodne prezentovaný 15. 9. 2017 na 11. sjezde českých historiků v Olomouci (panel „Labor history II. Krátké 20. století“).

² Pozri zborník KNOB, Stanislav – RUCKI, Tomáš (eds.). *Problematika dělnictva v 19. a 20. století I: Bilance a výhledy studia*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2011, 215 s.

Vzhľadom na zameranie štúdie rámcovo zadefinujem výskumnú oblasť *labor history*. Ide o subdisciplínu sociálnych dejín, ktorá sa špecializuje na históriu pracujúcich, ich organizovanie a podmienky, v akých fungovali. Pracujúci (*working class*) sa chápu ako samostatná trieda³ tých, ktorí pracujú za mzdu a tým sa odlišujú od zamestnávateľov a živnostníkov. Táto politická a sociálna trieda je úzko spätá so vznikom modernej industriálnej spoločnosti. Tradične možno predmet skúmania *labor history* rozdeliť do troch bodov:

- inštitúcie pracujúcich a ich organizovanie (dejiny odborových hnutí, štrajky, organizácie pracujúcich, protestné hnutia),
- charakteristika pracujúcich a podmienok, v ktorých žili (životné podmienky, sociálny status, kultúra, vedomie „separátnej“ identity),
- myšlienkový (ideový) svet pracujúcich (aké myšlienkové prúdy ich ovplyvňovali, ako ich recipovali).

Takéto vnímanie *labor history* a definovanie jej oblasti výskumu možno označiť za „staré.“ Aktuálnejšie prístupy, ako *new labor history* alebo *global labor history*, prinášajú rôzne nové pohľady, členenia a charakteristiky (napr. privátne/verejné projekty; domáca neplatená/platená práca; námezdná práca/agentúrne, resp. kontraktne zamestnávanie atď.). Historičky a historici zaoberajúci sa týmito oblasťami sa venujú aj problematikám genderu, etnicity, sociálnym a rodinným štruktúram či každodennému životu pracujúcich v kontexte podmienok a vývoja industriálnej spoločnosti. Prítomný je takisto interdisciplinárny faktor v podobe využívania prvkov historickej antropológie či mikrohistórie.⁴

Všeobecne sa sociálne dejiny dostali k slovu po kríze historizmu v poslednej štvrtine 19. storočia.⁵ Z nich sa časom vyprofilovali konkrétne historicko-metodologické smery a školy (niektoré priamo spadajú pod *labor history*), pričom viaceré boli viac či menej ovplyvnené marxizmom. Spomenúť možno najmä nemeckú kriticko-historickú sociálnu vedu (Hans-Ulrich Wehler, Jürgen Kocka)⁶, skupinu britských historikov združených okolo časopisov *Past and Present* (Eric

³ Samotná koncepcia robotníckej, resp. pracujúcej triedy si zažila ešte tvrdšiu kritiku ako dejiny robotníctva. Po roku 1989 došlo v našom prostredí k jej odmietnutiu a stigmatizácii. Pozri PULLMANN, Michal – RÁKOSNÍK, Jakub. „Dělnická třída“ v moderní sociální historiografii. In Dějiny – Teorie – Kritika, 2007, roč. 4, č. 2, s. 271–272; PULLMANN, Michal. Třída. In STORCHOVÁ, Lucie et al. Praha: Scriptorium, 2014, s. 185.

⁴ Pozri FRY, E. C. (ed.). What is Labor History? In Labour History, 1967, roč. 5, č. 12, s. 60–81; BRODY, David. Reconciling the Old Labor History and the New. In Pacific Historical Review, roč. 62, č. 1, 1993, s. 1–18; LINDEN, V. D. Marcel – LUCASSEN, Jan. Prolegomena for a Global Labour History. Amsterdam: International Institute of Social History, 1999, 23 s.; LINDEN, V. D. Marcel. Workers of the World. Leiden; Boston: Brill, 2008, 496 s.; LINDEN, V. D. Marcel. Labour History: The Old, the New and the Global. In African Studies, roč. 66, č. 2–3, 2009, s. 169–180.

⁵ Sociálne dejiny v československom kontexte sa pred rokom 1989 vnímali takmer výlučne ako dejiny robotníctva a triednych konfliktov. Išlo teda o značne zúžené a nepresné chápanie. Pozri KOVÁČ, Dušan. Úvod. In KOVÁČ, Dušan et al. Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí. Bratislava: Historický ústav SAV, 2013, s. 8.

⁶ Wehler je autorom päťzväzkového diela, ktoré skúma nemecké dejiny v 19. a 20. st. zo sociálno-historickej perspektívy. Pozri WEHLER, Hans-Ulrich. Deutsche Gesellschaftsgeschichte I-V. München: C.H.Beck, 2008, 4900 s. U Kocku spomeniem jeho novšiu prácu. KOCKA, Jürgen. Arbeiterleben und Arbeiterkultur. Die Entstehung einer sozialen Klasse. Bonn: Dietz, J H, 2015, 512 s.

Hobsbawm, E. P. Thompson, Rodney Hilton)⁷ a *History Workshop* (Gareth Stedman Jones, Raphael Samuel)⁸ či predstavitel'ov talianskej mikrohistórie v období ich ranej tvorby (Carlo Ginzburg, Giovanni Levi)⁹. *Labor history* má bohatú tradíciu aj v USA.¹⁰ Rád by som poukázal aj na zaujímavé výskumy politológov s výrazným historickým záberom. Práce sa zaoberajú otázkou, z čoho vyvieral demokratický proces, a zároveň spochybňujú klasickú modernizačnú hypotézu, že zvyšovanie príjmu na obyvateľa spôsobuje vznik a konsolidáciu demokracie. Rôzni autori tvrdia, že o demokraciu sa výrazne pričínili organizovaní pracujúci, resp. sa rozvíjala všade tam, kde chudobné a nepriviligované vrstvy viedli narúšajúci triedny boj proti bohatým. Z toho vyplýva zameranie sa na odbory, štrajkové aktivity a všeobecný hospodársky kontext, v ktorom prebiehali tieto javy a pôsobili jednotliví aktéri, čo ich výskum pripodobňuje k *labor history*.¹¹

Čo sa týka vnímania dejín *labor history* v slovenskom kontexte pred rokom 1989, príhodné je hovoriť o „starej“ definícii. Ako vypovedá aj názov štúdie, v danom období hovoríme o dejinách robotníctva. Otázne však je, či ich môžeme považovať za prosté synonymum *labor history* (aspoň v tradičnom ponímaní). Na pochybnosti existuje viacero dôvodov.

Po uchopení moci komunistami v roku 1948 slúžila historiografická produkcia politickým cieľom. Presadzovaná doktrína marxizmu-leninizmu vytvárala základ pre chápanie dejín ako lineárneho procesu, ktorý nevyhnutne speje k socialistickej spoločenskej formácii, resp. ku komunizmu. Hlavnú úlohu v ňom zohrávala „najpokrokovejšia“ robotnícka trieda. Úlohou marxistickej historiografie bolo v dejinách hľadať a dokumentovať tzv. pokrokové tradície, ktoré boli späté

⁷ Hobsbawm sa najviac preslávil svojou tetralógiou svetových dejín napísanou z marxistickej perspektívy: HOBSBAWM, Eric. *The Age of Revolution: Europe 1789 – 1848*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1962, 366 s.; HOBSBAWM, Eric. *The Age of Capital: 1848 – 1875*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1975, 384 s.; HOBSBAWM, Eric. *The Age of Empire: 1875 – 1914*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1987, 404 s.; HOBSBAWM, Eric. *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914 – 1991*. London: Michael Joseph, 1994, 640 s. Thompsonovi sa venujem nižšie. Hilton priniesol priekopnícky výskum o roľníckych povstaniach v stredovekom Anglicku, napr.: HILTON, Rodney. *Class Conflict and the Crisis of Feudalism*. New York: Verso, 1990, 255 s.

⁸ Jones Stedman bol jeden z predstavitel'ov tzv. lingvistického obratu, známa je publikácia: JONES, STEDMAN Gareth. *Languages of Class: Studies in English Working Class History, 1832 – 1982*. London: Cambridge University Press, 1983, 260 s. Samuel sa venoval napr. veľkému štrajku britských baníkov: SAMUEL, Raphael – BLOOMFIELD, Barbara – BOANAS, Guy (eds.). *The Enemy Within: Pit Villages and The Miners' Strike of 1984-5*. London: Routledge, 1986, 286 s.

⁹ Medzi najreprezentatívnejšie mikrohistorické práce patrí: GINZBURG, Carlo. *Il formaggio e i vermi*. Torino: Einaudi, 1976, 188 s. Ďalej LEVI, Giovanni. *L'eredità immateriale: Carriera di un esorcista nel Piemonte del Seicento*. Torino: Giulio Einaudi, 1985, 202 s.

¹⁰ IGGERS, G. Georg. *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, 178 s.

¹¹ Pozri napr. LUEBBERT, M. Gregory. *Liberalism, Fascism, or Social Democracy: Social Classes and the Political Origins of Regimes in Interwar Europe*. New York – Oxford: Oxford University Press, 1991, 416 s.; RUESCHEMEYER, Dietrich – HUBER STEPHENS, Evelyne – STEPHENS, D. John. *Capitalist Development and Democracy*. Chicago: University of Chicago Press, 1992, 387 s.; ACEMOGLU, Daron – JOHNSON, Simon – ROBINSON, A. James – YARED, Pierre. *Evaluating the modernization hypothesis*. In *Journal of Monetary Economics*, 2009, roč. 56, č. 8, s. 1043–1058; USMANI, Adaner. *Democracy and the Class Struggle*. In *American Journal of Sociology*, 2019, roč. 124, č. 6, s. 664–704.

práve s robotníkmi.¹² Túto formálne vládnu triedu využívala komunistická strana ako politicko-ideologický referenčný bod vlastnej legitimacy a ako sociálnu základňu pre svoju moc.¹³ Štúdium minulosti malo dospieť k vytvoreniu historickej identity novovznikajúceho politického usporiadania. Často sa plnili aktuálne úlohy na poli propagandistickej a kultúrnej politiky, ktoré boli spojené s tematikou histórie komunistickej strany a robotníckeho hnutia.¹⁴ Výklad dejín sa ponímal teleologicky, historická kontinuita bola vykresľovaná ako nevyhnutne smerujúca k danému politickému zriadeniu.¹⁵

Podľa dobovej marxistickej historiografie národ tvoril ľud, čiže pracujúci, ktorí sa označovali za skutočných tvorcov dejín.¹⁶ História sa tak zúžila na sféru „plebejských vrstiev“¹⁷, čo malo potvrdiť esenciálne marxistické tvrdenie o dejinách tvorenými triednymi bojmi.¹⁸ Slovenskí historici dostali za úlohu preukázať, že na Slovensku fungovala robotnícka trieda ako hybná sila novodobých dejín. Koncept plebejského pohľadu na slovenské dejiny sa ukázal byť taký úspešný a užitočný, že pretrval aj destalinizáciu (po roku 1968 dostal nové podnety).¹⁹ Istá podobnosť tu je s prístupom „histórie zdola,“ ktorý rozvinul E. P. Thompson, britský marxistický historik, vo svojej eseji *History from below* z roku 1966.²⁰

Z uvedeného vyplýva istý prienik tém s *labor history*, keďže marxistická historiografia venovala značnú pozornosť témam ako štrajkové hnutie, odbory,

¹² HUDEK, Adam. Najpolitickéjšia veda: Slovenska historiografia v rokoch 1948 – 1968. Bratislava: Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2010, s. 55–56. Treba však dodať, že hoci dejepisectvo daného obdobia bolo preplnené marxistickou terminológiou a využívalo všeobecné marxistické schémy, do značnej miery išlo o vulgárny, bezobsažný marxizmus. Sledovali sa skôr krátkodobé politické ciele a potlačanie nepohodlných, resp. odlišných názorov. Otázne je, či vôbec mali historici možnosť využívať skutočnú marxistickú metodológiu, keďže v prvom rade museli plniť najmä propagandistické ciele vládnuceho režimu. Tamže, s. 61, 63. Lubomír Lipták píše v tomto zmysle o „stalinskej interpretácii marxizmu“. Stalinizmus pritom nepokladá za teóriu, je to len do „narýchlo ušitého povlaku teoretických poučiek zahalená praktická potreba“. Pozri LIPTÁK, Lubomír. Úloha a postavenie historiografie v našej spoločnosti. In Historický časopis, 1969, roč. 17, č. 1, s. 100.

¹³ VALUCH, Tibor. The World of Labor and Workers in Modern East Central Europe: Introduction to the Thematic Issue. In East Central Europe, 2019, roč. 46, s. 2.

¹⁴ SOMMER, Vítězslav. Angažované dejepisectví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem 1948 – 1970. Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Univerzita Karlova v Praze, 2011, s. 56–57.

¹⁵ Tamže, s. 98.

¹⁶ Historik Jan Rychlík v tomto zmysle uvádza, že „československý pracujúci ľud“ nahradil „československý národ“. Podľa RYCHLÍK, Jan. Československý pracující lid jako náhrada československého národa. Príspevok prezentovaný na 11. sjezdě českých historiků, Olomouc, 14. 9. 2017.

¹⁷ Bližšie ku koncepcii „plebejského prístupu“ pozri LIPTÁK, ref. 12, s. 100–102.

¹⁸ „Dejiny ošetkých doterajších spoločností sú dejinami triednych bojov. Slobodný a otrok, patricij a plebejec, barón a nevoľník, cechový majster a tovariš, prosto utláčateľ a utláčaný, stáli proti sebe vo večnom protiklade...“. MARX, Karl – ENGELS, Fridrich. Manifest komunistickej strany. Bratislava: Pravda, 1982, s. 34–35.

¹⁹ HUDEK, ref. 12, s. 222. Známy je aj koncept „plebejského národa“ v podaní Vladimíra Mináča.

²⁰ Historický naratív *history from below* prináša pohľad na historické udalosti z perspektívy „obyčajných ľudí“ namiesto spoločenských elít. Hoci prvýkrát použil tento pojem francúzsky historik Lucien Febvre už v roku 1932, reálne ho definoval a koherentnú podobu ustanovil až Thompson. Thompson sa preslávil najmä dielom: THOMPSON, Edward Palmer. The Making of the English Working Class. London: Victor Gollancz Ltd, 1963, 848 s.

podmienky pracujúcich či samotnej komunistickej strane, ktorá bola vnímaná ako strana robotnícka.²¹ To, do akej miery je však možné stotožniť tieto dve historiografické produkcie aj z obsahovej a kvalitatívnej stránky (resp. aspoň na úrovni produkcie jednotlivých autorov), tvorí základnú výskumnú otázku štúdie.

Pokiaľ ide o koncepciu práce, jednotlivé diela slovenskej proveniencie analyzujem podľa roku vydania.²² Namiesto tematického som uprednostnil chronologický kľúč, pomocou ktorého dokážem lepšie zachytiť všeobecný historiografický vývoj v jednotlivých etapách. Inak by bolo, vzhľadom na tematickú a časovú ohraničenosť štúdie, náročné objasniť vývojové trendy len na základe výskumnej vzorky.²³ Z dôvodov, ktoré ešte budem spomínať, nevzniklo potrebné množstvo prác na uplatnenie tematického hľadiska. Preto som musel siahať aj po širšie ladených publikáciách, z ktorých som použil iba vhodné pasáže.²⁴ Pri výbere analyzovaných publikácií som neuplatňoval žiadnu selekciu, zámerom bolo zahrnúť všetko, vrátane menej známych prác.²⁵ Niektoré diela, najmä z regionálnych a muzeálnych zborníkov, som však mohol nepokryť.

Ďalším zo zámerov práce je popri všeobecnej analýze poskytnutie základného prehľadu, stručnej deskripcie jednotlivých publikácií (bez ambície ich hĺbkovej kritiky), čím ukážem, aké konkrétne oblasti sa rozpracovali a aké stanoviská formulovali jednotliví autori a autorky. V štúdiu sa budem venovať len dielam vyprodukovaným pred rokom 1989. Okrem limitov z hľadiska dĺžky aj preto, čo som už načrtnol – vývoj po roku 1989 tejto oblasti neprial a preferovali sa iné, dovtedy často tabuizované oblasti výskumu. Na konci iba stručne spomeniem zopár diel, ktoré sa predsa len témami spojenými s dejinami robotníctva, resp. *labor history* zaoberajú.

Dejiny robotníctva v období stalinizmu

Obdobie slovenského štátu nebolo v historiografii pred rokom 1989 veľmi pertraktovanou témou. Nástup Ľudáckeho režimu k moci sa prezentoval ako jed-

²¹ Hoci historik Dušan Kováč takisto hovorí o „pseudomarxistickej“, na základe povrchného výkladu Marxa vytváranej metóde, vyslovuje hypotézu, že mohlo prísť k pozitívnym výsledkom vo výskume, a to najmä v oblasti hospodárskych dejín, resp. dejín sociálnych zápasov (v období od roku 1948 do 60. rokov). Dodáva, že túto hypotézu musí potvrdiť alebo vyvrátiť „seriózna a vybalansovaná analýza“. Pozri KOVÁČ, Dušan. Popoluška slovenskej historiografie – vlastné dejiny. In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 2, s. 235. V predkladanej štúdiu sa budem venovať aj tejto hypotéze.

²² Českí historici sa vyslovene nešpecializovali na dejiny robotníctva v kontexte slovenského štátu. Vznikali širšie ladené publikácie, v ktorých sa dajú nájsť tematicky vhodné pasáže. Týmto dielam som sa však nevenoval. Iba ako príklad uvediem kapitolu „Slovensko proti fašizmu“. In KRÁL, Václav. *Pravda o okupaci*. Praha: Naše vojsko, 1962, s. 272–305.

²³ Keďže sa venujem výskumu slovenského štátu kontinuálne, výber bol pre mňa logický. Limity voľby predostrím v závere.

²⁴ Veľmi nápomocnou mi pri heuristickej príprave bola štúdia Ľudovíta Hallona. Pozri HALLON, Ľudovít. Stav a výhľady výskumu postavenia robotníctva na Slovensku v rokoch 1918 – 1948. In KNOB – RUCKI, ref. 2, s. 50–59.

²⁵ Výnimku tvorí problematika židovských a rómskych pracovných táborov, keďže ide o tematicky samostatnú oblasť. Takisto som sa vyhol analýze početných publikácií venujúcich sa dejinám komunistickej strany, hoci výskum tzv. *labor parties* tvorí bežnú súčasť *labor history*. Takáto téma by si však vyžadovala samostatnú štúdiu.

noznačne negatívny jav. Oproti pozitívnym témam, ktoré súviseli s „rozvojom a upevňovaním tzv. pokrokových tradícií“, sa negatívne oblasti dejín museli podrobiť zásadnej kritike. Obdobie Ľudáckeho režimu tak tvorilo len akési pozadie pre „boj proletariátu“ a jeho vodcov proti daným podmienkam.²⁶ Dokonca aj reformní historici v 60. rokoch vnímali nacistickú okupáciu počas druhej svetovej vojny ako začiatok veľkého revolučného cyklu, ktorý následne vyvrcholil v rokoch 1945 – 1948 pod vedením komunistickej strany podporenej väčšinou československého obyvateľstva.²⁷ Jedným z cieľov tak bolo potvrdenie existencie osobitnej československej cesty k socializmu.²⁸

Základné smery výskumu sa určovali inštitucionálne. V roku 1951 si Historický ústav Slovenskej akadémie vied a umení vytýčil pracovný plán s nasledujúcimi témami: dejiny KSC, dejiny revolúcií, vývoj kapitalizmu v priemysle a roľnícka otázka.²⁹ Predseda ústavu Ľudovít Holotík určil dejiny triednych bojov slovenského ľudu v kontexte „zákonitej cesty robotníckej triedy k víťazstvu“ za oblasť hodnú hlavnej pozornosti.³⁰ Ústav dejín KSS sa zase mal zameriavať na dejiny komunistickej strany a robotníckeho hnutia. Takmer celé 50. roky však plnil najmä propagandistické úlohy a redigoval spisy klasikov komunizmu (dejiny komunistického hnutia spracovával centrálny pražský útvar).³¹ Až v 60. rokoch sa začal ústav reálne venovať dejinám strany. Výsledky tejto práce ale nie vždy vyhovovali vládnej moci. Na najnovších dejinách pracovali historici a historičky ako Miroslav Kropilák či Zdenka Holotíková.³² Ich publikáciami sa budem zaoberať. Spomenúť možno aj Vysokú školu politickú ÚV KSC, ktorá mala pracovníkom KSC poskytnúť špeciálne vysokoškolské vzdelanie. Škola mala aj historické katedry, pričom sa vyučovali oblasti ako dejiny KSC, dejiny KSSZ či medzinárodné robotnícke a komunistické hnutie.³³

V roku 1955 vyšli ako príloha k Historickému časopisu tézy k dejinám Slovenska. Zodpovedný redaktor časopisu Ľudovít Holotík ich definoval takto: „(Tézy) sú prvým pokusom o prehodnotenie našich dejín na nových metodologických základoch a na základe zhrnutia starších poznatkov a poznatkov nových... najmä o rozvoji

²⁶ HUDEK, ref. 12, s. 204–206.

²⁷ SOMMER, ref. 14, s. 376.

²⁸ Tamže, s. 428.

²⁹ HUDEK, ref. 12, s. 120.

³⁰ Tamže, s. 124–125.

³¹ Jeho úlohou malo byť: „... systematické a plánovité shromažďovanie, triedenie a rozpracovanie dokumentárneho materiálu o dejinách českého a slovenského dělnického hnutí.“ Pozri SOMMER, ref. 14, s. 61–62. Slovenský ústav bol aj z inštitucionálneho hľadiska fakticky pobočkou Ústavu dejín KSC. Riaditeľ Ústavu dejín KSS sa zodpovedal riaditeľovi Ústavu dejín KSC za chod slovenskej časti inštitúcie v ideologickej, odbornej a hospodárskej sfére. Tamže, s. 184–485. Zmena nastala v 60. rokoch. Ústav dejín KSS sa dostal na rovnakú úroveň ako Ústav dejín KSC. Jeho riaditeľ začal byť vymenúvaný a odvolávaný ÚV KSS. Tamže, s. 262.

³² HUDEK, ref. 12, s. 111.

³³ DINUŠ, Peter. Vysoká škola politická ÚV KSC. In *Studia Politica Slovaca*, 2008, roč. 1, č. 2, s. 17. Viac k inštitucionálnemu pozadiu pozri HUDEK, ref. 12, kapitola 3 (Organizačný a personálny vývoj najvýznamnejších pracovísk slovenskej historickej vedy v rokoch 1948 – 1968); HUDEK, Adam. Slovenská akadémia vied a vývoj vzťahov v slovenskej vedeckej obci v 50. a 60. rokoch 20. storočia. In *Obraz a odraz osobnosti modernej doby: K „70“ historikov Jana Peška a Stanislava Sikoru*. Bratislava: Veda, 2019, s. 431–444.

výrobných síl, výrobných vzťahov, o dejinách triednych bojov, dejinách robotníckeho hnutia a komunistickej strany.“³⁴ Tézy informujú o tom, že na Slovensku sa v roku 1940 odohrali viaceré protesty proti zdražovaniu a za zvýšenie miezd. Osobitne sa, čo je zaujímavé, spomína iniciatíva a zapojenie žien do týchto aktivít. Štrajková séria vyvrcholila na jeseň 1940. V Handlovej začali najväčší štrajk v období slovenského štátu baníci a ich iniciatíva bola tvrdo potlačená. Charakter štrajku sa transformoval z hospodárskeho na politický, čo malo dokladovať „*uvedomenie si národa*“, zlom vo vytváraní „*protifašistickej jednoty*“ a celkový „*ostrý prielom v pomere triednych síl na Slovensku*“. Do pohybu sa pod vedením komunistickej strany dostal politicky zjednotený proletariát. Robotnícka trieda sa stala primárnym činiteľom „*národnooslobodzovacieho boja*“³⁵. V tézach sa spomínajú aj štrajky v Žiline, Rajci, Ľubochni.³⁶ Tézy, ktoré sa len stručne venovali načrtnutým oblastiam, zreteľne vplývali na obsah nasledujúcich publikácií.

Ešte v roku 1954 však vyšla v Ekonomickom časopise štúdia Adely Hornovej, ktorá sa primárne zameriavala na dôsledky militarizácie slovenského hospodárstva na pracujúcich.³⁷ Dobré výsledky zamestnanosti v istých priemyselných oblastiach a (vojnovú) konjunktúru autorka pripisuje práve militarizácii ekonomiky a jednostrannej orientácii na export do Nemecka.³⁸ Proces mala viesť slovenská buržoázia, ktorá sledovala maximalizáciu vlastných ziskov. Viedlo to k poklesu hrubých miezd v národnom dôchodku – z 26,5 % (1939) na 24,9 % (1943).³⁹ Hornová poukazuje na isté ústupky, ktoré dosiahli pracujúci v roku 1940, keď reagovali na rast cien základných potravín. Trend „*široko založeného triedneho boja*“ bol potlačený zákonom č. 283/1940 Sl. z. o určovaní miezd a pracovných podmienok.⁴⁰ V tejto súvislosti autorka spomína zákony o podpore výstavby priemyslu a o daňových úľavách pre investície. Legislatíva mala zabezpečiť „*vysoké zisky slovenskej buržoázi*“.⁴¹ V štúdiu sa spomínajú aj ďalšie zákony s negatívnym vplyvom na zamestnancov (napr. zákon č. 21/1942 Sl. z. o upravovaní miezd a pracovných podmienok počas brannej pohotovosti štátu) a rôzne štatistické údaje, napr. z dielne Ústavu pre výskum konjunktúry a Robotníckej sociálnej poisťovne, ktoré poukazujú na zhoršujúce sa hmotné postavenie pracujúcich.⁴² Podľa Hornovej militarizácia slovenskej ekonomiky a jej podriadenie nemeckému finančnému

³⁴ HOLOTÍK, Ľudovít (ed.). Dejiny Slovenska (tézy). Príloha Historického časopisu. Bratislava: Nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1956, s. 267.

³⁵ Tamže, s. 267.

³⁶ Tamže, s. 270.

³⁷ HORNOVÁ, Adela. Príspevok k charakteristike ekonomiky tzv. slovenského štátu. In Ekonomický časopis, 1954, roč. 2, č. 2, s. 337–348.

³⁸ Tamže, s. 344. K zníženiu nezamestnanosti prispel aj odsun pracovných síl na práce do Nemecka. Tamže, s. 348.

³⁹ Tamže, s. 355.

⁴⁰ V tejto súvislosti autorka upozorňuje aj na zavedenie tzv. akordných smerných sadziieb miezd, ktoré podľa nej len formálne zaručovali pracujúcim isté príplatky. Formálnosť mala spočívať v súčasne zvýšenej intenzite práce. Hornová konštatuje, že „*kapitalisti*“ si tak zabezpečili „*zvýšenú výrobu absolútnej nadhodnoty*“ (tamže, s. 345). V tomto prípade vidieť isté náznaky aplikácie marxistickej teórie nadhodnoty.

⁴¹ Tamže, s. 345.

⁴² Tamže, s. 346–347.

kapitálu spôsobili relatívne aj absolútne zbedačovanie pracujúcich na Slovensku. Za stav niesol zodpovednosť negatívny vplyv nemeckého kapitálu a slovenská buržoázia, ktorá na procese aktívne participovala.⁴³

V roku 1954 bola publikovaná aj práca *Zo života a bojov robotníckej triedy za kapitalizmu v Bratislave*.⁴⁴ Autor konštatuje, že hneď po vzniku slovenského štátu sa výrazne zhoršilo postavenie pracujúcich, stúpili ceny a zhoršila sa životná úroveň. Tlak robotníkov na vyššie mzdy, ktorý iniciovali komunisti, však postupne dosiahol úspech. Na tento cieľ sa využívala aj platforma kresťanských odborov.⁴⁵ Spomenutý je osobitne štrajk handlovských baníkov. Autor poukazuje na zákon z októbra 1940, ktorým prešlo určovanie mzdových a pracovných podmienok robotníctva do kompetencie Ústredného úradu práce. Do kontrastu dáva oproti nízkym mzdám robotníctva vysoké platy, odmeny a iné výhody riaditeľov podnikov.⁴⁶ Rohal'-Il'kiv v krátkosti poukazuje aj na ďalšie – podľa neho negatívne – javy. Napr. na nezamestnanosť, ktorá sa riešila tak, že „stovky tisíc pracujúcich vyhnala (vláda) na prácu do Nemecka“, či pracovnou povinnosťou zavedenou v roku 1942.⁴⁷ Zaujímavé sú informácie o bytovej situácii pracujúcich v Bratislave a výške nájomov.⁴⁸

V roku 1955 vyšla kniha Ľudovíta Kováčika *Slovensko v sieti nemeckého finančného kapitálu*.⁴⁹ Zameriava sa najmä na ovládnutie slovenského hospodárstva nacistickým kapitálom. Kováčik prezentuje postoj, že Tisova vláda na Slovensku presadzovala politiku inšpirovanú nacistami, ktorá spočívala v zabezpečovaní podmienok na kreovanie hlúpej a poslušnej populácie vhodnej na prácu. Jedným z jej prejavov bolo aj to, že Slováci ako lacná pracovná sila chodili pracovať do Nemecka. Vzniknutú situáciu pomáhala udržiavať katolícka cirkev. Autor tak negatívne hodnotí možnosti slovenského robotníka, ktorý mohol buď pracovať pre nacistický vojnový priemysel na Slovensku, alebo na „otrockých prácach“ v Nemecku.⁵⁰ Bližšie skúmanie pracovných podmienok, napr. slovenských robotníkov na prácach v Nemecku, absentuje. Kováčik však dáva situáciu do kontextu vyhlásení nacistických pohlavárov o budúcich plánoch so Slováckmi, resp. „Slovanmi,“ keď zdôrazňujú najmä aspekt rezervoára pracovných síl.⁵¹

Kováčik sa ďalej zameriava na životnú úroveň slovenských pracujúcich. Na základe analýzy indexu životných nákladov tvrdí, že situácia sa zhoršovala.

⁴³ Tamže, s. 346, 348.

⁴⁴ ROHAL'-IL'KIV, Ivan. *Zo života a bojov robotníckej triedy za kapitalizmu v Bratislave*. Bratislava: Mestský výbor Komunistickej strany Slovenska, 1954, 148 s. Autor bol československý politik rusínskej národnosti.

⁴⁵ Tamže, s. 113.

⁴⁶ Tamže, s. 114. Autor píše aj o zákone z októbra 1942, ktorý zakazoval zvyšovanie miezd a platov. Tamže, s. 115.

⁴⁷ Tamže, s. 115.

⁴⁸ Tamže, s. 141-142, 144.

⁴⁹ Zaujímavosťou je, že autor k téme publikoval už počas SNP. Pozri *Nové slovo*, 8. 10. 1944, *Hospodárske styky pod bodákom*. Kováčik bol vzdelaním ekonóm, pracoval v bankovníctve a pôsobil ako externý prednášajúci na VŠE v Prahe.

⁵⁰ KOVÁČIK, Ľudovít. *Slovensko v sieti nemeckého finančného kapitálu*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1955, s. 48-49.

⁵¹ Tamže, s. 153-154.

Preto vzniklo v rokoch 1939 – 1940 hnutie za zvýšenie miezd, ktoré postupne čoraz viac ako nástroj boja využívalo štrajk. Vedúcu úlohu v ňom zohrávali komunisti. Kováčik spomína napr. štrajk stavebných robotníkov v Bratislave (1940) a, samozrejme, najväčší štrajk v Handlovej, pričom poukazuje na ich úspešné výsledky. K väčším štrajkom došlo v roku 1943 v žilinskej a ružomerskej textilke. Nasledujúci rok sa podľa Kováčika stali z organizátorov a účastníkov štrajkov už priami účastníci boja proti fašizmu.⁵² V diele vidieť postupnú akceleráciu, resp. až zákonitosť vývoja, typický jav schematizmu obdobia stalinskej historiografie v prvej polovici 50. rokov.

Vplyv destalinizácie

Po smrti Stalina roku 1953 a oficiálnom odsúdení jeho kultu osobnosti na 20. zjazde Komunistickej strany Sovietskeho zväzu o tri roky neskôr sa malo upustiť od ideologického dogmatizmu prvej polovice 50. rokov. Spoločenskovedné disciplíny získali istý priestor na oslobodenie sa od schematizmu a fráзовitosti.⁵³ Ako napísal historik Ján Mlynárik: „*Prokurátorský výklad dejín s celou jeho dusnou atmosférou dostal vážne trhliny.*“⁵⁴ Hoci v Poľsku, Maďarsku a v českých krajinách sa objavili publikácie o teórii a metodológii marxizmu, ktoré znamenali posun oproti predchádzajúcemu obdobiu, na Slovensku sa tento impulz oneskoril.⁵⁵

Vývoj v slovenskom prostredí naznačoval, že výsledkom destalinizačného procesu v historickej vede bude fakticky jeho pokračovanie, ale bez mena Stalin. Prvé zasadnutie Slovenskej historickej spoločnosti v roku 1959 tomu nasvedčovalo. Ako bádateľské témy určilo napr. aj „*výskum triednych bojov*“ či „*klérofašizmus*“. Išlo o tradičné oblasti, ktoré sa od roku 1948 fakticky nezmenili.⁵⁶ Hoci sa vyškrtili citácie zo Stalinových diel (ostatní „*klasici*“ sa naďalej citovali, najmä Lenin, ale napr. aj Gottwald), zjednodušený ekonomizujúci pohľad, ignorujúci ostatné aspekty, pretrval.⁵⁷ Kontroverzné témy zostali naďalej tabu, pracovalo sa s jasne daným výkladovým vzorcom, základná paradigmatická schéma zostala zachovaná bez väčších zmien.⁵⁸ Pozitívne možno vnímať nové poznatky z oblasti hospodárskych dejín a dejín robotníckeho a roľníckeho obyvateľstva.⁵⁹ Inováciu predstavovala aj detailnejšia faktografia, ktorá prehlbovala dovtedajšie interpretačné schémy.⁶⁰ Československá marxistická historiografia urobila v rokoch 1956 – 1962 istý pokrok, zásadnejšie zmeny však prichádzali pomaly. Posun

⁵² Tamže, s. 156–157.

⁵³ HUDEK, ref. 12, s. 165.

⁵⁴ Tamže, s. 167. Autorom označenia „*prokurátorský(-policajný) výklad dejín*“ je Jozef Jablonický, ktorý analyzoval historiografiu k dejinám Slovenského národného povstania v rokoch 1948 – 1989. Ním určené periódy (ďalej reformné obdobie a následne etapa normalizácie) sa dajú uplatniť aj na všeobecný historiografický vývoj, resp. na vývoj v sledovanej oblasti. Pozri JABLONICKÝ, Jozef. *Glosy o historiografii SNP: Zneužívanie a falšovanie dejín SNP*. Bratislava: NVK International, 1994. 153 s.

⁵⁵ HUDEK, ref. 12, s. 164–165.

⁵⁶ Tamže, s. 167–168.

⁵⁷ Tamže, s. 180.

⁵⁸ SOMMER, ref. 14, s. 200.

⁵⁹ HUDEK, ref. 12, s. 180.

⁶⁰ SOMMER, ref. 14, s. 200.

k lepšiemu zaznamenala v niektorých prípadoch skôr forma ako obsah historických prác (v niektorých prípadoch miernejší jazyk či spomenutá redukcia množstva citátov „klasikov“).

Pozemkovej reforme a postaveniu roľníctva za slovenského štátu sa venoval Vlastislav Bauch. V roku 1956 vydal jeho štúdiu *Ekonomický časopis*.⁶¹ Medzi jej hlavné závery patrí, že výsledky Ľudáckej pozemkovej reformy mali len zanedbateľný vplyv na zlepšenie životných podmienok roľníkov, ktorí z hľadiska sociálneho rozvrstvenia tvorili v slovenskom štáte väčšinu. Podľa Bauchu reforma len posilnila „*pozíciu kapitálove silnejších roľníkov, čím sa upevnil kapitalistický život na dedine*“⁶². Za pomoci citátov klasikov marxizmu-leninizmu dôvodil, že Ľudácki politici (označovaní Bauchom za „*fašistickú buržoáziu*“) nemali záujem o reálnu pozemkovú reformu, pretože by to bolo v rozpore s ich vlastnými záujmami.⁶³

O dva roky neskôr Bauchovi vyšla monografia s názvom *Poľnohospodárstvo za Slovenského štátu*.⁶⁴ Nachádza sa v nej aj kapitola o pozemkovej reforme z *Ekonomického časopisu*. Štúdiu aj knihu sa venujem samostatne z toho dôvodu, že dvojročný rozdiel spôsobil isté rozdiely, najmä v terminológii. Ide najmä o zmiernenie jazyka, keď napr. Bauch vypustil termíny ako „*fašistická buržoázia*“ a zostalo len pri buržoázii a pod. V knihe sa nachádza aj pasáž o postavení sociálnych skupín na dedine. Bauch v nej poukazuje napr. na problematiku zadlženosti slovenského roľníctva a roľníctva. Ľudácki politici si podľa neho chceli zaistiť popularitu v novom štáte, a preto sľúbili moratórium a oddĺženie (vládne nariadenie o moratóriu sa prijalo). Ako však uvádza autor, po vzniku (Sedliacka banka) a upevnení si pozícií rôznych bánk (Slovenská ľudová banka) sa ľudáci snažili dané vládne nariadenie zrušiť, čo sa im podarilo v roku 1943. V dôsledku toho sa navýšil počet exekúcií.⁶⁵ Ďalej autor venuje pozornosť udalostiam, ktoré boli podľa neho len ďalšou „*metódou na zbedačovanie širokých vrstiev pracujúceho roľníctva*“. Daňový systém mal byť nastavený tak, aby čo najviac vyhovoval zamestnávateľom, zatiaľ čo pracujúcich stále viac zaťažoval. Podľa Bauchu o tom majú svedčiť daňové príjmy, ktoré sa rok za rokom konštantne zvyšovali a vrchol dosiahli v roku 1944.⁶⁶ Bauch analyzuje aj pracovný čas (ktorý bol podľa neho fakticky neobmedzený) a mzdové podmienky. Platy roľníkov boli oproti pracujúcim v priemysle slabšie, a to napriek vyššiemu počtu odpracovaných hodín.⁶⁷ Tento stav viedol k viacerým štrajkom (v Moravanoch, Drahovciach, Šoporni, Štrkovci, Preseľanoch a Andači).⁶⁸ Bauch sa venuje aj ďalším oblastiam, a tak prináša pomerne detailnú analýzu sociálnej situácie roľníctva na Slovensku. Tvrdí, že celková zlá sociálna a politická situácia roľníkov bola základným dôvodom

⁶¹ BAUCH, Vlastislav. Pozemková reforma za tzv. Slovenského štátu. In *Ekonomický časopis*, 1956, roč. 4, č. 4, s. 364–385. Autor bol sociológ a ekonóm.

⁶² Tamže, s. 384–385.

⁶³ Tamže, s. 364.

⁶⁴ BAUCH, Vlastislav. *Poľnohospodárstvo za Slovenského štátu*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1958, 181 s.

⁶⁵ Tamže, s. 145–149.

⁶⁶ Tamže, s. 149–150.

⁶⁷ Tamže, s. 160–162.

⁶⁸ Tamže, s. 163.

na formovanie protinacistického odboja.⁶⁹ Na záver píše, že v rokoch 1942 – 1944 došlo aj k istému zlepšeniu životných podmienok roľníkov. Podľa neho to však vyvolali rôzne iné faktory (napr. vojnová konjunktúra či nedostatok potravín, čo umožňovalo predaj na čiernom trhu), nie cieľavedomá poľnohospodárska politika slovenského štátu.⁷⁰

V roku 1956 vyšla v Historickom časopise štúdia Anny Kociskej Robotníci bratislavských závodov v boji proti fašizmu v rokoch 1939 – 1940.⁷¹ Autorka sa na jej začiatku venuje organizácii a fungovaniu komunistických aktivistov v podmienkach ilegality.⁷² Komunisti sa ešte v duchu Dimitrovových smerníc z roku 1935 (VII. kongres Komunistickej internacionály) mali infiltrovať do „fašistických organizácií“. Prakticky to znamenalo zámerné vstupovanie aj do kresťanských odborov, ktoré využívali ako platformu na svoju agitáciu a presadzovanie rôznych požiadaviek pracovného charakteru.⁷³ Autorka ďalej poukazuje na problematiku prepúšťania⁷⁴ či obsadzovania odborných pozícií s vyššími mzdami Nemcami. Kociská píše, že členovia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLŠ), *Deutsche Partei* či Hlinkovej gardy sa nezamestnanosti obávať nemuseli. Čo je zaujímavé, členstvo v kresťanských odboroch neznamenal požívanie takýchto výhod.⁷⁵ Autorka stanovuje aj istú periodizáciu: obdobie od jesene 1938 do jesene 1939 predstavuje fázu organizácie a zbierania skúseností, následne, v novom období, „strana vedie robotníkov v závodoch do protiútokov proti fašizmu“. Dochádza ku štrajkom ako „najvyššej forme boja“, robotníci v duchu smerníc ilegálnej komunistickej strany začínajú žiadať zvýšenie plátov, drahotné príplatky, protestujú proti zdražovaniu a za podporu nezamestnaných.⁷⁶ Autorka poukazuje aj na isté výsledky aktivít v jednotlivých závodoch, napr. vo forme drahotných príplatkov.⁷⁷ Neskôr dochádzalo ku sabotážam vo forme ničenia a poškodzovania strojov, spomaľovania práce, plytvania materiálom či úmyselného zhoršovania kvality výrobkov.⁷⁸ Autorka vyzdvihuje handlovský štrajk, ktorý označuje za politický.⁷⁹ Kociská na záver rozčleňuje „národnooslobodzovací boj“ na dve etapy, pričom v oboch etapách jednoznačne prisudzuje vedúcu úlohu ilegálnej komunistickej strane. Aktivity v oboch obdobiach nakoniec vyúsťujú do ozbrojeného povstania.⁸⁰ Kociskej štúdia svojím jazykom, schematizmom a nadsadenými tvrdeniami spadá skôr do stalinského obdobia historiografie. Ako som už naznačil, zásadné

⁶⁹ Tamže, s. 170.

⁷⁰ Tamže, s. 173–175.

⁷¹ KOCISKÁ, Anna. Robotníci bratislavských závodov v boji proti fašizmu v rokoch 1939 – 1940. In *Historický časopis*, 1956, roč. 4, č. 1, s. 24–49.

⁷² Tamže, s. 25–26, 28–29.

⁷³ Tamže, s. 29–30.

⁷⁴ Sem spadá aj tzv. definitíva v mestských podnikoch, ktorá sa dala dosiahnuť, keď pracovník odrobil aspoň rok. Tesne pred týmto termínom však prišlo prepustenie a pracovník bol následne opätovne prijatý do zamestnania ako sezónny robotník za nižšiu mzdu.

⁷⁵ Tamže, s. 32.

⁷⁶ Tamže, s. 34.

⁷⁷ Tamže, s. 39–40.

⁷⁸ Tamže, s. 42–43.

⁷⁹ Tamže, s. 45–46.

⁸⁰ Tamže, s. 46–47.

rozdiely medzi obdobím stalinistickej historiografie a následnej „poststalinistickej“ tvorby neboli.

V roku 1957 vyšla Pavlovi Rapošovi práca *Priemysel Slovenska za kapitalizmu*.⁸¹ Rapoš sa v nej dotýka aj sociálnej a politickej sféry za slovenského štátu. Píše, že pre spomínané oblasti „*znamenal nastolenie fašistickej vlády na Slovensku reakciu a krvavú diktatúru malej skupiny fašistických hrdlorezov...*“, pričom sa podmienky robotníckej triedy zhoršili. Slovenská vláda podľa neho recipovala nacistické vzory a prijala rad opatrení, ktoré boli zamerané proti pracujúcim. Akcentuje ústavný zákaz štrajku a to, ako pozitívne prijal dané kroky zástupca priemyselníkov Peter Zaľko.⁸² Okrem spomenutia Handlovej ako prípadu, ktorý prekonal prijaté negatívne opatrenia, sa autor venuje i štatistickému preukazovaniu zhoršenia materiálneho postavenia pracujúcich, rastu cien a nezamestnanosti, ktorá bola podľa Rapoša stále vysoká.⁸³ Na záver nechýba ani klasický motív toho, ako robotnícka trieda zoskupila všetky protifašistické (a protiimperialistické) sily a organizovala sústavný odpor, ktorý vyústil do ozbrojeného povstania.⁸⁴

Zdenkovi Nováčekovi vyšla v roku 1960 kniha *Robotnícke spevokoly na Slovensku (1872 – 1942)*.⁸⁵ Autor sa v nej zaoberá objasnením robotníckej hudobnej tradície a významu speváckych spolkov v kultúre robotníkov.⁸⁶ Tvrdí, že vznik slovenského štátu znamenal nepriaznivú situáciu pre robotnícke spevokoly. Oficiálnymi nariadeniami bola narušená ich plodná tradícia, viaceré boli zakázané, niektoré zanikli samy a len pár z nich sa prispôbilo vtedajším politickým pomerom a cenzúre.⁸⁷ Autor bližšie približuje konkrétne postupy voči spevokolom.⁸⁸ Na záver konštatuje, že napriek nepriaznivým okolnostiam „*revolučná pieseň*“ celkom nezanikla ani počas slovenského štátu, pretože hneď po oslobodení prichádza k riadnej obnove robotníckych spevokolov.⁸⁹

V rovnakom roku vyšla aj krátka monografia Milana Strhana venovaná handlovskému štrajku.⁹⁰ Po lyrickom úvode, kde autor píše o urputných historických bojoch pracujúcich más, ktoré vyvrcholili rokom 1948, sa dostáva k úvodnej kapitole. V nej načrtáva hospodársku a politickú situáciu na Slovensku v rokoch 1938 – 1940. Spochybňuje, že na Slovensku bol blahobyť, píše o preberaní nacistických vzorov a o reakcii komunistov a robotníkov v podobe rôznych akcií, predovšetkým štrajkov.⁹¹ Logicky sa tak dostáva k analýze najväčšieho štrajku baníkov

⁸¹ RAPOŠ, Pavol. *Priemysel Slovenska za kapitalizmu*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1957, 116 s. Autor bol politický ekonóm a politik.

⁸² Tamže, s. 110–111.

⁸³ Tamže, s. 111–112.

⁸⁴ Tamže, s. 112.

⁸⁵ NOVÁČEK, Zdenko. *Robotnícke spevokoly na Slovensku (1872 – 1942)*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960, 128 s.

⁸⁶ Tamže, s. 5.

⁸⁷ Tamže, s. 111.

⁸⁸ Tamže, s. 112–114.

⁸⁹ Tamže, s. 114.

⁹⁰ STRHAN, Milan. *Handlovský štrajk*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1960, 75s. Išlo o rozpracovanie staršej štúdie. Pozri STRHAN, Milan. *Štrajk v Handlovej roku 1940*. In *Historický časopis*, 1954, roč. 2, č. 4, s. 465–479. Strhan sa venoval aj dejinám závodov a robotníctvu počas I. ČSR.

⁹¹ Tamže, s. 22–23.

v Handlovej. Najprv sa venuje príprave a priebehu štrajku,⁹² následne príčinám, ohlasu a významu tejto udalosti. Ide o komplexný pohľad, spomenúť možno napr. postoj katolíckej cirkvi ku štrajku, a to najmä prostredníctvom Michala Salatňaya, ktorý sa orientoval na robotnícku otázku.⁹³ V závere autor konštatuje, že handlovským štrajkom sa boj baníkov neskončil, a poukazuje na ich ďalšie aktivity, ale aj represiu voči nim.⁹⁴

O činnosti a ideológii ľudáckych odborov rokoch 1918 – 1945 napísala roku 1961 štúdiu Zdenka Holotíková.⁹⁵ Ľudácke odbory v slovenskom štáte mali šíriť v radoch pracujúcich fašistickú ideológiu, ktorá spočívala v protipokrokovej, protikomunistickej a protisovietskej politike. Kritizuje aktivity ako napr. návrh Rudolfa Čavojského⁹⁶ na zrušenie osláv 1. mája či rozpustenie závodných výborov a závodných rád.⁹⁷ Poukazuje na ideologické pozadie ľudáckych odborov, ktoré malo spočívať v odmietaní triedneho boja, presadzovaní spolupráce medzi prácou a kapitálom či v pripisovaní zlej situácie robotníkov na ich vlastný vrub. Za sociálnu demagógiu považuje niektoré aktivity – napr. týždennú rekreáciu vybraných robotníkov v Rajeckých Tepliciach, ktorá bola spojená s politickým školením, akciu Týždeň zdravia v závodoch či zabezpečenie letného tábora pre 100 robotníckych detí. Autorka poukazuje na stav, keď sa drahotné výpomoci, ktoré predstavovali maximum výsledkov činnosti kresťanských odborov, mali vyplácať len odborovo organizovaným pracujúcim. Celkovo podľa Holotíkovej ľudácke odbory „*dusili*“ radikálnejšie aktivity pracujúcich. Komunisti v ilegalite sa, naopak, snažili vytvoriť tlak (aj vstupovaním do odborov), aby sa kresťanské odbory zaoberali otázkami ako zvyšovanie miezd, znižovanie drahoty a pod. Práve aspekt využívania kresťanských odborov ako platformy na boj za hospodárske požiadavky viedol k rozhodnutiu vedenia HSĽS odbory zrušiť a nahradiť ich záujmovými združeniami.⁹⁸

V tom istom roku vyšla aj monografia Jozefa Jablonického zameraná na dejiny Coburgových závodov v Trnave. Obdobie slovenského štátu stručne a schematicky vykladá cez prizmu odbojových aktivít komunistov v ilegalite, ktorí boli so závodom spojení. Vyvrcholenie boja proti fašizmu prišlo v podobe SNP, keď sa robotníci závodu „*s nadšením pridali k povstaniu a vyjadrili ochotu bojovať proti fašizmu*“⁹⁹.

⁹² Tamže, s. 25–50.

⁹³ Tamže, s. 58–59.

⁹⁴ Tamže, s. 62–69.

⁹⁵ HOLOTÍKOVÁ, Zdenka. K činnosti a ideológii ľudáckych odborov na Slovensku v radoch slovenskej robotníckej triedy 1921 – 1945. In Historický časopis, 1961, roč. 9, č. 1, s. 50–67. Autorka pracovala v Ústave dejín KSS a Ústave marxizmu-leninizmu KSČ.

⁹⁶ Vedúca postava kresťanských odborov.

⁹⁷ Tamže, s. 64.

⁹⁸ Tamže, s. 64–65.

⁹⁹ JABLONICKÝ, Jozef. Z práce a bojov trnavského Kovosmaltu: Príspevok k dejinám robotníckeho hnutia. Bratislava: Osveta, 1961, s. 14–15, 70–75. Zopár tematických zmienok možno nájsť aj v ďalších Jablonického prácach: JABLONICKÝ, Jozef. Protifašistický odboj v Trnavskom okrese v rokoch 1938 – 1945. Bratislava: Osveta, 1962, s. 39, 63–64 a JABLONICKÝ, Jozef – JANÍČEK, Anton. Polstoročné jubileum trnavského Kovosmaltu. Bratislava: Práca, 1967, s. 54–61.

O dva roky neskôr bola vydaná monografia autorského kolektívu, ktorý sa podujal na náčrt dejín odborového hnutia v Československu.¹⁰⁰ Obdobiu slovenského štátu (resp. Protektorátu Čechy a Morava) bolo v publikácii venovaných viac než 30 strán. Na úvod sa konštatuje, že okupantom a s nimi „kolaborujúcej buržoázií“ nič nebránilo v „najhrubšej vykorisťovateľskej politike“, zrušila sa možnosť voliť zástupcov do závodných výborov, nemohlo sa štrajkovať, predĺžil sa pracovný čas.¹⁰¹ V slovenskom prípade sa negatívne opisuje militarizácia hospodárstva, pôsobenie kresťanských odborov a ideológia kresťanského solidarizmu.¹⁰² Spomenuté je zrušenie jediných legálnych kresťanských odborov a vytvorenie Slovenskej pracujúcej pospolitosti, ktorá kopírovala nacistický *Deutsche Arbeitsfront*.¹⁰³ Ďalší vývoj sa popisuje v kontexte pôsobenie ilegálnej komunistickej strany a protifašistického boja, pričom zaujímavosťou je komparácia českého a slovenského vývoja a poukazovanie na ich odlišnosti. V rámci slovenského štátu sa bližšie popisujú hospodárske konflikty, demonštrácie a sabotáže.¹⁰⁴ Spomenutá je činnosť revolučných závodných výborov či proces zjednocovania odborového hnutia na povstaleckom území.¹⁰⁵ Kolektívna monografia napĺňa viaceré sprievodné znaky stalinskej, resp. „poststalinskej“ historiografie.

Pozitívny vplyv reformného obdobia na dejiny robotníctva

Významný zlom pre historiografiu predstavoval rok 1963. V reakcii na spustené spoločenské procesy sa objavili prvé náznaky uvoľnenia straníckej kontroly historickej produkcie. Vznikol priestor na slobodnejšiu diskusiu, tvorbu a výskum dovtedy tabuizovaných tém.¹⁰⁶ Možno hovoriť o novom, reformne komunistickom výkladovom rámci, ktorý nahradil dovtedajší autoritársky výklad o komunistickej strane a robotníckom hnutí.¹⁰⁷ Celkovo získali diela v 60. rokoch formu typickú pre odbornú historiografickú produkciu. Vytratil sa bojový a zideologizovaný jazyk, minulosť sa hodnotila triezvejšie, objavila sa aj čiastočná interpretačná pluralita.¹⁰⁸ Referovalo sa (a nie zásadne negatívne) o výsledkoch zahraničných („buržoáznych“) historických škôl. Samozrejmosťou sa stal riadny archívny výskum, využívanie dobovej tlače a zdrojov nielen komunistickej proveniencie.¹⁰⁹ V rámci dejín protifašistického odboja sa nastolili niektoré tematické otázky.¹¹⁰

¹⁰⁰ DUBSKÝ, Vladimír et al. Náčrt dejín československého odborového hnutia. Bratislava: Práca, 1963, 492 s.

¹⁰¹ Tamže, s. 314.

¹⁰² Tamže, s. 323–324.

¹⁰³ Tamže, s. 325.

¹⁰⁴ Tamže, s. 329–330, 334–335.

¹⁰⁵ Tamže, s. 339–341.

¹⁰⁶ HUDEK, ref. 12, s. 186.

¹⁰⁷ SOMMER, ref. 14, s. 201. Pozri aj SABOL, Miroslav. Dejiny robotníctva a ich ďalšie bádateľské priority v slovenskej historiografii v rokoch 1948 – 1968, s. 63–64. In KNOB – RUCKI, ref. 2.

¹⁰⁸ Interpretačnú pluralitu a náznaky akejsi vnútornej diskusie možno sledovať najmä v nižšie analyzovaných dielach Milana Strhana a autorskej dvojice Ján Pleva a Miloš Tichý.

¹⁰⁹ SOMMER, ref. 14, s. 251–252, 255.

¹¹⁰ V roku 1961 vznikol Československý výbor pre dejiny protifašistického odboja a roku 1965 sa ustanovil Slovenský výbor pre dejiny protifašistického odboja. Obidve inštitúcie pracovali pri Ústave dejín KSC, resp. KSS. Mali organizovať historický výskum československého odboja.

Možno konštatovať, že historiografická spisba zameraná na dejiny robotníctva, resp. v širšom zmysle na hospodárske dejiny dosiahla v tomto období medzinárodnú úroveň a niektoré diela zostali dodnes neprekonané.¹¹¹ Treba však dodať, že aj reformne orientovaní historici boli stále presvedčení o nutnosti budovať socializmus pod vedením komunistickej strany.¹¹²

V rámci skúmanej oblasti vyšla v roku 1964 jedna z najobsiahlejších prác pod názvom Robotnícka trieda v boji proti fašizmu na Slovensku (1938 – 1941).¹¹³ Anna Kociská pokračovala vo svojom predchádzajúcom výskumnom zameraní¹¹⁴, pričom ho časovo, geograficky aj tematicky rozšírila. Práca má takmer 350 strán a je vystavaná na širokom archívnom výskume (45 použitých archívov). Za zmienku stojí až 106 pamätníkov, ktorí prispeli svojimi spomienkami.¹¹⁵ Kociská sa pokúsila zachytiť celú šírku prvej fázy „národnooslobodzovacieho boja“ a s ním súvisiace konflikty medzi pracujúcou triedou a ľudáckym režimom, resp. hospodárske a sociálne aktivity robotníkov. Samozrejmosťou bol pre ňu predpoklad, že tento zápas viedli komunisti.¹¹⁶ Preto je v práci venovaný priestor aj ilegálnemu komunistickému hnutiu. Najobsiahlejšia druhá kapitola, ktorá predstavuje 2/3 práce, nesie názov Hospodárske boje proletariátu na Slovensku. Autorka sa v nej postupne venuje štrajkom, demonštráciám, rôznym iniciatívam a deputáciám, ako aj politicko-propagandistickým aktivitám, a to vo všetkých sektoroch slovenského hospodárstva (baníctvo, kovopriemysel, textilníctvo, stavebný priemysel, drevárstvo a poľnohospodárstvo). V daných kontextoch sa venuje aj oblastiam ako nezamestnanosť, výška miezd či hmotné zabezpečenie pracujúcich. Samostatná kratšia kapitola je venovaná sabotážam.

Kociská tvrdí, že baníci boli najorganizovanejší a ich boj nadobudol najostrejší charakter (odvoláva sa najmä na najväčší štrajk v Handlovej).¹¹⁷ Všeobecne hospodárske zápasy vyvrcholili (v zmysle ich početnosti) v roku 1940, v prvej polovici roka 1941 už nastal citeľný úpadok. Následne však vznikla nová forma odporu v podobe sabotáží, ktoré boli oproti dovtedajším menším a individuálnym

Slovenský výbor určil v roku 1965 viaceré témy, medzi ktorými boli aj sociálne a ekonomické otázky Slovenska v rokoch 1938 – 1945. Pozri KAMENEC, Ivan. Tendencie slovenskej historiografie o období 1938 – 1945. In *Historický časopis*, 1976, roč. 24, č. 1 – 2, s. 242–243. Kamenec zároveň konštatuje, že problematika hospodárskych dejín sa dovtedy zanedbávala a najväčší „kus práce“ na danom poli urobili ekonómovia. Tamže, s. 247. Potvrdzujem, že pre skúmanú oblasť tvrdenie platí.

¹¹¹ HALLON, ref. 24, s. 52. Pozri aj KAMENEC, Ivan. Spoločnosť, politika, historiografia: Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí. Bratislava: Prodama – Historický ústav SAV, 2009, s. 177–178.

¹¹² SOMMER, ref. 14, s. 311.

¹¹³ KOCISKÁ, Anna. Robotnícka trieda v boji proti fašizmu na Slovensku (1938 – 1941). Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964, 344 s.

¹¹⁴ Pozri aj štúdiu KOCISKÁ, Anna. Postavenie baníkov a ich boj za hospodárske a sociálne požiadavky na Slovensku v rokoch 1938 – 1941. In DOLEŽAL, Jirí et al. Z bojů za svobodu. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1963, s. 11–77. Štúdiá sa v kompletnom znení (okrem úvodného všeobecného vstupu) stala kapitolou monografie.

¹¹⁵ To, do akej miery by bolo možné hovoriť o prvkoch *oral history*, sa určuje ťažko, keďže zmienka o metodológii v knihe absentuje.

¹¹⁶ Tamže, s. 8–9.

¹¹⁷ Tamže, s. 310.

„náročnejšie... s masovejším charakterom, uskutočňované vo výrobe sústavne“¹¹⁸. Hoci Kociskej monografia neprekonalá isté tradičné schémy, z hľadiska rozsiahlosti výskumu, faktografie a tematického záberu určite predstavuje podnetný titul.

V súvislosti so Slovenským národným povstaním možno registrovať dve zaujímavé oblasti týkajúce sa skúmanej témy. Prvou sú významné zjazdy na povstaleckom území (zlučovací zjazd komunistov a sociálnych demokratov zo 17. septembra 1944 a odborársky zjazd, na ktorom sa položili základy zjednoteného odborového hnutia v obnovenom Československu, uskutočnený 15. októbra 1944 v Podbrezovej), druhou sú sociálno-ekonomické podmienky na povstaleckom území. Obidvom oblastiam sa vo svojej knihe Slovensko na prelome venoval Jozef Jablonický.¹¹⁹ Zlučovací zjazd autor vnímal ako vyvrcholenie zjednocovacích snáh ešte z „národnooslobodzovacieho boja, ale aj z čias bojov za jednotný a ľudový front v predmníchovskej republike“. Zvolilo sa na ňom aj dočasné vedenie jednotných odborov.¹²⁰ Jablonický tvrdí, že na povstaleckom území sa otvárali témy, ktoré sa stali politickou realitou v obnovenom Československu. Išlo napr. o prerozdelenie veľkostatkárskej pôdy medzi drobných roľníkov či zoštatnenie majetku „nepriateľov a zradcov národa“.¹²¹ Z praktických opatrení autor spomína výmenu správcov nemeckých a arizovaných podnikov a celkovú zmenu vo vedeniach závodov, ktoré v spolupráci so závodnými výbormi riadili výrobu v prospech SNP.¹²²

V rovnakom roku vyšla štúdia Jána Mlynárika o hospodárskom, politickom a sociálnom vývoji na Horehroní v rokoch 1918 – 1945.¹²³ Mlynárik patril k najproduktívnejším historikom dejín robotníctva, venoval sa najmä štrajkom a hnutiu nezamestnaných počas I. Československej republiky.¹²⁴ V predmetnej štúdii sa zamerával na štrajky (napr. štrajk dvoch stoviek drevorubačov v Závadke a Heľpe v marci 1942), venoval sa však aj vzburám proti exekúciám v Telgárte v apríli 1940 a životným pomerom a situácii pracujúcich.¹²⁵

O rok neskôr bola publikovaná zaujímavá kniha Handlová čierna a červená.¹²⁶ Sekretariát ÚV KSCĽ v júni 1960 vydal uznesenie, podľa ktorého boli Handlovské uhoľné bane zaradené medzi najvýznamnejšie priemyselné závody. Z tohto dôvodu vznikla v roku 1961 komisia pre dejiny Handlovských uhoľných baní

¹¹⁸ Tamže, s. 311.

¹¹⁹ JABLONICKÝ, Jozef. Slovensko na prelome. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1965. Ku knihe treba poznamenať, že ide o knižné vydanie Jablonického dizertácie. Charakteristicky teda do reformného obdobia nespadá. Samotný Jablonický sa o kontexte publikácie vyjadril: „Zrejme nepoznáte moju kandidátsku prácu Slovensko na prelome – ja som bol v podstate dogmatický komunist, čo vás budem klamať.“ Pozri JABLONICKÝ, Jozef. Fragment o histórii: Výber z diela 1989 – 2009. Bratislava: Kalligram, 2009, s. 504.

¹²⁰ Tamže, s. 134–135.

¹²¹ Tamže, s. 144–145.

¹²² Tamže, s. 147–148. Tematika bola načrtnutá aj v štúdii Jozefa Turčana z roku 1959, pozri TURČAN, Pavol. Budovanie socializmu – uskutočnenie sociálno-ekonomického odkazu Slovenského národného povstania. In Ekonomický časopis, 1959, roč. 7, č. 5, s. 455–456.

¹²³ MLYNÁRIK, Ján. Hospodársky, politický a sociálny vývoj Horehronia v rokoch 1918 – 1945. In Slovenský národopis, 1965, roč. 13, č. 2–3, s. 192–208.

¹²⁴ Pozri HALLON, ref. 24, s. 54.

¹²⁵ MLYNÁRIK, ref. 123, s. 205 – 206.

¹²⁶ KOSTICKÝ, Bohuš et al. Handlová čierna a červená. Bratislava: Práca, vydavateľstvo ROH, 1966, 428 s.

zložená z baníkov pamätníkov, odborárov, členov komunistickej strany, zástupcov vedenia podniku a, samozrejme, historikov.¹²⁷ Po niekoľkoročnej práci vznikla práca mapujúca obdobie od vzniku handlovských baní až do vtedajšej prítomnosti. Milan Strhan spracoval v knihe kapitoly v rámci rokov 1921 – 1945 a takmer 50 strán venoval obdobiu slovenského štátu. V prvej podkapitole analyzoval pôsobenie a aktivity ilegálnej komunistickej strany v baniach, rovnako ako aj životné podmienky baníkov.¹²⁸ Nasledujúca podkapitola podrobne opisuje udalosti predchádzajúce štrajku, samotný štrajk, ako aj jeho následky.¹²⁹ Autor sa tak opätovne venuje téme, ktorú už pred pár rokmi monograficky spracoval. Strhan tvrdí, že za štrajkom stáli faktory ako nízka mzda, zlyhávanie zásobovania, politický útlak a celkovo zlá životná situácia baníkov. Štrajk mal predstavovať vyvrcholenie „komunistami už dlho predtým pripravovaného a vedeného mzdového boja“. Etnicita robotníkov podľa neho nezohrávala rolu. Strhan polemizuje s tvrdeniami, že hlavnými iniciátormi štrajku boli nemeckí činitelia, resp. nemeckí robotníci, ktorí chceli prevziať banský závod v Handlovej do nacistických rúk (v širšom kontexte obsadenia celého Slovenska treťou ríšou).¹³⁰ Konštatuje, že zo mzdového hľadiska sa skončil štrajk neúspechom, pretože dosiahol len požiadavky sľúbené už pred vznikom situácie; vyzdvihuje však jeho politický rozmer.¹³¹ Opis štrajku je vyváženejší, autor polemizuje s inými názormi, rovnako aj zvolený jazyk a forma sú miernejšie. Takýto vývoj korešponduje s posunom v historiografickej produkcii v reformnom období. Ďalšia podkapitola opäť rozoberá životné podmienky baníkov, ich situáciu v nasledujúcich rokoch po štrajku a nárast protifašistických nálad. Posledná sa venuje handlovským baniam krátko pred potlačením SNP, počas jeho potláčania a po jeho potlačení vrátane pôsobenia mínerského oddielu zapojeného do bojových akcií.¹³²

Sledovaných oblastí sa v krátkosti dotkol aj Ľubomír Lipták vo svojej štúdií o protifašistickom hnutí.¹³³ Heslovite informuje o zhoršenej hospodárskej situácii, problémoch v zásobovaní či monopolizovaní odborového hnutia. Práve monopolizácia odborov však podľa neho nezlikvidovala mzdové zápasy pracujúcich, pričom tvrdí, že v rokoch 1938 – 1940 možno sledovať stúpajúcu intenzitu štrajkov. Ich následný pokles pripisuje prijatému autoritárskemu určovaniu miezd, perzekúcii komunistov v ilegality a celkovým zmenám v hospodárstve, ktoré postupujúcim časom priniesla vojna. O handlovskom štrajku píše, že vzhľadom na jeho charakter (spoločné vystúpenie nemeckých a slovenských robotníkov) išlo o „skutočné mocenské stretnutie medzi štátnym aparátom a fašistickými organizáciami na jednej a robotníctvom na druhej strane“¹³⁴. Lipták opisuje demonštrácie proti

¹²⁷ Tamže, s. 9–10.

¹²⁸ Tamže, s. 240–250.

¹²⁹ Tamže, s. 241–273.

¹³⁰ Tamže, s. 269.

¹³¹ Tamže, s. 272–273.

¹³² Tamže, s. 274–292.

¹³³ LIPTÁK, Ľubomír. Slovenský štát a protifašistické hnutie v rokoch 1939 – 1943. In Historický časopis, 1966, roč. 14, č. 2, s. 161–218.

¹³⁴ Tamže, s. 188.

zlyhávajúcemu zásobovaniu v roku 1941, ktoré boli potlačené nasadením polície. Poukazuje aj na vykonávanie sabotáží v závodoch.¹³⁵

V reformnom období sa skúmali aj ďalšie aspekty ľudáckeho režimu. V roku 1967 vyšla zaujímavá a podrobná práca dvojice autorov Ján Pleva a Miloš Tichý o kresťanských odboroch na Slovensku, pričom sa autori venovali aj ich pôsobeniu v slovenskom štáte.¹³⁶ Pleva v knihe spracoval časť o ideologických východiskách odborov¹³⁷, Tichý obdobie od autonómie po ich zánik.¹³⁸ Tichý rozdelil svoju prácu do logických celkov: kresťanské odbory počas autonómie, ich postoj k novovzniknutému štátu, ideologické pozadie, vzťah k hospodárskym zápasom, organizačná štruktúra plus záverečná časť o ich zániku. Autor podáva objektívnejší výklad (samozrejme, s niektorými interpretáciami možno polemizovať), prívetivý je aj použitý neideologický jazyk, o schematizme 50. rokov už nemožno hovoriť. Text je vystavaný na archívnom základe a dobovej tlači (veľmi využívaný je tlačový orgán kresťanských odborov Slovenský robotník).

Tichý negatívne hodnotí príspevok kresťanských odborov k nástupu fašizmu na Slovensku. Zároveň však poukazuje na to, že minimálne pre časť odborových predstaviteľov boli myšlienky a prax fašizmu, resp. nacizmu cudzie. Slabinou odborárov bol nekritický vzťah a spolupráca s HSLS, čo znamenalo kolaboráciu s ľudáckym režimom a jeho negatívnym smerovaním. Autor správne poukazuje na to, že ani HSLS nepredstavovala monolit, a preto dochádzalo ku sporom medzi činiteľmi kresťanských odborov a pronacistickými politikmi v rámci HSLS. Tento zápas vyhrali radikáli v roku 1941, keď odbory de facto zanikli. Autor ďalej hovorí aj o „miernej opozícii“, ktorá ale mala svoje hranice.¹³⁹ Výklad je do istej miery normatívny, ale ako som uviedol, je v ňom cítiť snahu o vyváženosť, zatiaľ čo v 50. rokoch sa paušálne odsudzovalo bez podrobnejšej analýzy problematiky. Výpovedné je aj do istej miery pozitívne vyjadrenie Rudolfa Čavojského, hlavy kresťanských odborov, o tejto publikácii.¹⁴⁰

V súhrnnej práci Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945 napísal kapitolu venovanú ekonomike za slovenského štátu Jozef Faltus.¹⁴¹ Autor kriticky vnímal poskytnutie slovenských pracovných síl Nemecku¹⁴², venuje sa sociálnej ideológii HSLS a bližšie ju analyzuje. V súvislosti s ňou sa zaoberá stavovským zriadením a tzv. sociálnou demagógiou, ktorú podľa neho

¹³⁵ Tamže, s. 201–202.

¹³⁶ PLEVA, Ján – TICHÝ, Miloš. Kresťanské odbory. Bratislava: Práca, vydavateľstvo ROH, 1967, 208 s. V tom istom roku vyšla kolektívna monografia, ktorá sa na zopár stranách zaoberala najmä medzinárodným kontextom problematiky procesu zjednocovania odborového hnutia v rokoch 1943 – 1944. Pozri JAROŠOVÁ, Věra – ŠKURLO, Ivan – VARTÍKOVÁ, Marta. Odbory na ceste k februáru, 1944 – 1948. Bratislava: Práca, 1967, 270 s.

¹³⁷ PLEVA – TICHÝ, ref. 136, s. 18–87.

¹³⁸ PLEVA – TICHÝ, ref. 136, s. 88–171.

¹³⁹ PLEVA – TICHÝ, ref. 136, s. 173–175.

¹⁴⁰ ČAVOJSKÝ, Rudolf. Spomienky kresťanského odborára. Bratislava: Lúč, 1996, s. 69. Pozri aj RÁKOSNÍK, Jakub. Limity pôsobení ľudáckeho odborového hnutia ve 30. letech. In ŠUCHOVÁ, Xénia et al. Ľudáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci? Prešov: UNIVERSUM, 2006, s. 88.

¹⁴¹ FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav. Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945. Bratislava: Pravda, 1967, 411 s.

¹⁴² Tamže, s. 329.

využíval ľudácky režim, ale najmä pronacisticky orientovaní politici, menovite Vojtech Tuka.¹⁴³ Autorov postoj k sociálnym opatreniam, ktoré sa zavádzali počas slovenského štátu, je jednoznačne kritický. Negatívne hodnotí pozemkovú reformu, ktorú podľa neho ľudáci nezvládli a nevyriešili ňou problémy roľníkov.¹⁴⁴ Zaujímavá je kapitola Výstavba vojnového riadeného hospodárstva, kde sa autor dotýka oblastí ako rozmiestňovanie pracovných síl, mzdová regulácia či pracovná povinnosť.¹⁴⁵ Ide o sféry, ktoré významne ovplyvňovali postavenie pracujúcich v ľudáckom režime a dovedy neboli takmer vôbec spracované.

O rok neskôr vyšla ďalšia publikácia venujúca sa dejinám konkrétneho priemyselného závodu. Kniha Oceľový chlieb z Podbrezovej sa zameriava na komplexné dejiny podbrezovských železiarní.¹⁴⁶ Kapitola o slovenskom štáte sa začína obdobím autonómie a opisom štrajku z konca decembra 1938 i dohrou v januári 1939. Dominantnú úlohu v ňom mala zohrávať formujúca sa komunistická strana v ilegality.¹⁴⁷ Podľa autora išlo o „*prvý väčší prejav nespokojnosti pracujúcich na Slovensku po októbri 1938*“¹⁴⁸. Nasleduje opis demonštrácií na jeseň 1939 a zhoršujúcich sa životných podmienok pracujúcich dokladovaný rôznymi štatistickými údajmi.¹⁴⁹ Ďalej je analyzovaná propagandistická činnosť komunistov, sabotáže vo výrobe či snaha o zapojenie žien do odbojovej činnosti.¹⁵⁰ Autor poukazuje aj na zmenu taktiky ľudáckeho režimu voči pracujúcim po udalostiach v Stalingrade, keď podľa neho dochádzalo k rôznym sľubom o lepšej budúcnosti a celkovej snahe o zachovanie sociálneho zmieru formou rôznych čiastkových opatrení (ako napr. udeľovanie drahotných príplatkov či vyšších prídelov mäsa).¹⁵¹ V poslednej časti je opísaná situácia krátko pred vypuknutím SNP, keď dochádza k súčinnosti medzi robotníkmi i povstalcami z radov partizánov a armády. Už od 24. augusta 1944 začína kolabovať výroba v závode z dôvodu nárastu počtu pracujúcich, ktorí nenastúpili do práce. Situácia vyvrcholila štrajkom o dva dni neskôr, keď výroba úplne ustala a ľudia sa rozišli do svojich domovov.¹⁵²

Počas SNP boli železiarne v Podbrezovej jediným železiarskym podnikom na povstaleckom území. Autor podrobne opisuje organizáciu práce a výroby počas povstania, rovnako aj vstup robotníkov do radov partizánov a povstaleckej armády.¹⁵³ Zvláštnu pozornosť venuje novozaloženým závodným výborom a dôvernickým zborom, ktoré riešili úlohy ako zásobovanie pracujúcich, mzdové otázky, nerušený chod výroby a pomoc samotnému SNP. Podrobne analyzovaný

¹⁴³ Tamže, s. 330–333.

¹⁴⁴ Tamže, s. 338. Treba dodať (aj vo vzťahu k už analyzovaným prácam), že roľnícky element bol na stále prevažne poľnohospodárskom Slovensku najpočetnejší. Naopak, klasický priemyselný proletariát tvoril menšinu.

¹⁴⁵ Tamže, s. 352.

¹⁴⁶ ALBERTY, Július et al. *Oceľový chlieb z Podbrezovej*. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1968, 272 s.

¹⁴⁷ Tamže, s. 163–164.

¹⁴⁸ Tamže, s. 165.

¹⁴⁹ Tamže, s. 166–167, rovnako s. 178–179.

¹⁵⁰ Tamže, s. 167–169.

¹⁵¹ Tamže, s. 175.

¹⁵² Tamže, s. 186–187.

¹⁵³ Tamže, s. 194–196.

je zlučovací zjazd komunistickéj strany a sociálnych demokratov. Jedným zo záverov bolo, že úlohou závodných výborov je mobilizovať pracujúcich na front, nábor do armády a k partizánom.¹⁵⁴ Posledné strany kapitoly sú venované poskytnutiu priestoru evakuovaným či presunu časti výroby na Tri Vody v posledných dňoch SNP.¹⁵⁵ Nakoniec prichádza opis snáh nacistov o obnovenie výroby po potlačení SNP, čo sa im však už úplne nepodarilo. Mohol za to bojkot zo strany robotníkov, ktorí sa vyhovárali napr. na nemožnosť prepravy pre zničenú dopravnú infraštruktúru.¹⁵⁶ Nemci nakoniec pri ústupe závod vyrabovali a zničili.¹⁵⁷ Publikácia ponúka naozaj detailný opis viacerých aspektov dejín podniku, pričom značná časť je venovaná práve obdobiu krátko pred a počas SNP.

Normalizačný regres

Reformné obdobie historiografie ukončila nastupujúca „konsolidácia.“ Politicky angažovaní historici rezignovali na svoju činnosť a začali sa množiť útoky na výsledky ich práce. Na prelome rokov 1969 – 1970 došlo k vyvrcholeniu tohto procesu a spustila sa likvidácia inštitucionálneho zázemia reformného dejepisectva. Značná časť bádateľov bola v rámci personálnych čistiek vylúčená z kruhov oficiálnej historickej vedy.¹⁵⁸ Negatívne vplyvy mala normalizácia z aspektu ignorovania kvalitných diel, ktorých autori nesúhlasili so vstupom vojsk Varšavskej zmluvy alebo emigrovali – ich práce sa prestali citovať a mená sa začali zamlčovať. Výsledkom bola profesijná eliminácia ľudí, ktorí mali potenciál na zvládanie rozpracovávanía teoretických oblastí marxizmu, a teda aj na rozvíjanie marxistickej historiografie.¹⁵⁹

Počas normalizácie už neprišiel žiadny nový teoretický koncept. Nedochádzalo ani len k predstieraniu rozpracovávanía teoretických základov marxistickej vedy, dôraz sa kládol iba na ideologickú výchovu. Kreatívny prístup k rozvoju marxizmu-leninizmu nebol ani potrebný, ani požadovaný, najdôležitejšie bolo „udržiavať ideologický status quo“¹⁶⁰. V normalizačnej produkcii sa vyskytovali, ako ich nazval Mlynárik, „neostalinistické proky“¹⁶¹. Všeobecne nastal pokles kvantity a kvality historiografickej produkcie.¹⁶² Tvorivý proces 60. rokov sa potlačil a nasledujúce takmer dve desaťročia už nepriniesli zásadnejšie diela ani v skúmanej oblasti (až na pár výnimiek).

V roku 1970 vyšla zbierka dokumentov venovaná odborovému hnutiu v rokoch 1944 – 1946.¹⁶³ Autor v úvode tvrdí, že práve odborové hnutie zohrávalo

¹⁵⁴ Tamže, s. 199–208.

¹⁵⁵ Tamže, s. 209–213.

¹⁵⁶ Tamže, s. 213–214.

¹⁵⁷ Tamže, s. 217–218.

¹⁵⁸ SOMMER, ref. 14, s. 462.

¹⁵⁹ MLYNÁRIK, Ján. Diaspora historiografie: Štúdie, články a dokumenty k československej historiografii v rokoch 1969 – 1989. Praha: Vydavateľstvo IPEL, 1998, s. 144–145.

¹⁶⁰ HUDEK, Adam. Totalitno-historické rozprávanie ako dedičstvo normalizačnej historiografie. In Forum Historiae, 2013, roč. 7, č. 1, s. 96.

¹⁶¹ MLYNÁRIK, ref. 159, s. 150.

¹⁶² HALLON, ref. 24, s. 51.

¹⁶³ ŠKURLO, Ivan. Z dejín odborového hnutia na Slovensku (1944 – 1946): Dokumenty. Bratislava: Práca, 1970.

dôležitú úlohu v období „národnej a demokratickej revolúcie a jej postupného prerastania v revolúciu socialistickú...“¹⁶⁴. Kniha je rozdelená na dve časti. Prvá časť obsahuje dobové dokumenty spadajúce do roku 1944. Obsahuje napr. článok Jana Švermu o odborovej otázke v Československu, časti povstaleckej Pravdy venované odborovým témam či viaceré dokumenty dotýkajúce sa konferencie v Podbrezovej.¹⁶⁵

V roku 1978 vyšla zaujímavá historicko-sociologická práca Michala Barnovského.¹⁶⁶ Viaceré jej kapitoly sú koncipované širšie a zaoberajú sa aj rokmi 1939 – 1945. Platí to pre prvú kapitolu Sociálnotriedna štruktúra slovenskej spoločnosti a jej zmeny. Autor využíva rôzne štatistické zdroje a podáva numerický rozbor jednotlivých sociálnych tried.¹⁶⁷ Vychádza najmä z údajov z rokov 1930, 1940 a 1946 a na ich základe analyzuje vývojové tendencie v danej oblasti. Podrobne rieši stav robotníckej triedy na Slovensku, ktorú ďalej rozdeľuje podľa odvetví (poľnohospodárstvo, priemysel, obchod a peňažníctvo, doprava, verejné služby a ostatné).¹⁶⁸ Venuje sa aj početnosti buržoázie v rokoch 1936 – 1946 (takisto podľa odvetví).¹⁶⁹ V druhej kapitole Postavenie a úloha robotníckej triedy v revolučnom vývine na Slovensku (1944 – 1948) sa autor už podrobne venuje podľa vlastných zistení fakticky nie veľmi početnej (dohromady 45,5 %, z toho priemyselní pracujúci len 10 % – 11 %), ale najdôležitejšej triede, ktorá mala byť hegemonom revolúcie. Obsah kapitoly sa už viac zaoberá vývojom po roku 1945, ale opätovne tu možno nájsť rôzne štatistické a analytické exkurzy s presahom do predchádzajúcich rokov. Barnovský sa venuje napr. hmotnému postaveniu robotníctva, pričom využíva údaje o indexe nominálnych a reálnych miezd už od roku 1938, načrtáva tiež isté vývojové tendencie.¹⁷⁰ Zaoberá sa aj bytovými pomermi v slovenskom štáte.¹⁷¹ V ostatných častiach knihy pri skúmaní jednotlivých sociálnych tried autor zachádza hlbšie do minulosti a ponúka zaujímavé údaje. Z tohto hľadiska je práca unikátnym počinom a v rámci normalizačného obdobia predstavuje kvalitné dielo, hoci klasická schéma o „najpokrokovejšej triede“ zostala zachovaná.

V roku 1984 vyšla syntéza slovenských dejín pre roky 1918 – 1945.¹⁷² Opakuje sa v nich téza, že v období rokov 1939 – 1941 ilegálna komunistická strana viedla mnohé hospodárske a sociálne boje, čo bolo „najmasovejším a najčastejším prejavom protifašistického odporu“. Následne sú spomenuté niektoré prejavy sociálnych bojov v rokoch 1939 a 1940, keď malo prísť ku kulminácii situácie. Hlavnou príčinou bola „prudko sa zhoršujúca hospodárska situácia na Slovensku“. Ako symbolické

¹⁶⁴ Tamže, s. 8.

¹⁶⁵ Čo sa týka dokumentov venujúcich sa odborom, najmä v období jesene 1944, pozri aj HUSÁK, Gustáv. O odborech. Praha: Práce – Svoboda, 1982, 628 s.

¹⁶⁶ BARNOVSKÝ, Michal. Sociálne triedy a revolučné premeny na Slovensku v rokoch 1944 – 1948. Bratislava: VEDA, 1978, 224 s.

¹⁶⁷ Tamže, s. 9–34.

¹⁶⁸ Tamže, s. 14.

¹⁶⁹ Tamže, s. 29.

¹⁷⁰ Tamže, s. 42.

¹⁷¹ Tamže, s. 56–57.

¹⁷² Dejiny Slovenska V (1918 – 1945). Bratislava: VEDA, 1984, 612 s. Rovnaké závery s mierne detailnejším opisom situácie priniesla aj podkapitola Komunisti na čele triednych bojov v publikácii PLEVZA, Viliam et al. Dejiny Slovenského národného povstania 1944 (I. zväzok): Protifašistický odboj a príprava SNP. Bratislava: Pravda, 1984, s. 125–133.

vyvrcholenie komunistami vedených štrajkových zápasov sa vnímal štrajk baníkov v Handlovej. V syntéze sa konštatuje, že „slovenský proletariát nepodľahol ani primitívnej demagógii nacionálneho socializmu, ani klérofašistickým heslám o triednom mieri medzi robotníctvom a zamestnávateľmi v rámci jednotlivých stavov“¹⁷³. Ide o narážku na chystané zavedenie stavovského systému do slovenskej spoločnosti, ku ktorému však nakoniec nedošlo. Pokles štrajkov po roku 1940 sa vysvetľuje celkovými sociálno-hospodárskymi zmenami (napr. pokles nezamestnanosti), ale takisto tým, že ilegálna komunistická strana začala viac akcentovať „priame politické formy protifašistického zápasu“, ako napr. rôzne sabotážne a ozbrojené akcie.¹⁷⁴ Pre piaty diel, ako aj celú sériu akademických dejín Slovenska a ďalších analyzovaných prác v tomto období, je príznačné „vyľudnenie“. Vzhľadom na to, že v rámci vývoja minulého režimu muselo dochádzať často k úplne protichodným hodnoteniam hlavných postáv dejín (motivovaným nariadením zhora), historici a historičky radšej prestali osobnosti spomínať. O to viac zdôrazňovali vplyv „amorfného ľudu“, resp. princíp triedneho boja.¹⁷⁵

V roku 1984 vyšla aj kniha *Prehľad dejín československého odborového hnutia*.¹⁷⁶ Situáciu odborov na Slovensku v rokoch 1938 – 1945 opísal Ján Pleva, pričom začal už rokom 1938.¹⁷⁷ Autor opisuje administratívne opatrenia, ktoré po vzniku slovenského štátu dovърšili proces monopolizácie kresťanských odborov a takisto zrušenie voľby závodných výborov a rád.¹⁷⁸ Zjednotené kresťanské odbory mali riešiť všetky rozpory medzi zamestnávateľmi a pracujúcimi zásadne v duchu pápežských encyklík, ktoré hovorili o harmonickom spolužití a spolupráci na základe tzv. kresťanskej solidarity. Podľa autora odborom pripisoval veľký význam aj Jozef Tiso. Mali získať pracujúcich pre podporu ľudáckeho režimu a presadzovať v ich radoch vládnu politiku.¹⁷⁹ Autor ďalej analyzuje politiku a aktivitu komunistov v oblasti sociálnych a hospodárskych požiadaviek (opis štrajkových bojov s vyvrcholením v Handlovej), pričom opisuje i životnú úroveň pracujúcich či militarizáciu hospodárstva Slovenska.¹⁸⁰ V súvislosti so začatím vojenského ťaženia proti Sovietskemu zväzu Pleva poukazuje na niektoré štrajky a ďalšie formy odporu – hladové nepokoje spojené s demonštráciami, ktoré mali miestny a regionálny charakter (Bratislava, Hnúšťa, Skalica, Zvolen, Brezno atď.).¹⁸¹ Autor ďalej približuje situáciu po salzburských rokovaníach, keď sa predstavitelia kresťanských odborov dostávajú do sporu s pronacistickým krídlom HSLS. Hoci boli odbory voči ľudáckemu režimu plne lojálne, v zmenenej politickej situácii sa už stali nežiaducimi. Autor píše, že „predsa len boli organizáciou námezdné pracujúcich, ktorá nebola formálne podriadená štátu“. Preto boli odbory rozpustené a 6. mája 1942

¹⁷³ Tamže, s. 397–398.

¹⁷⁴ Tamže, s. 398.

¹⁷⁵ MLYNÁRIK, ref. 159, s. 270–271.

¹⁷⁶ TĚHLE, Jaroslav et al. *Prehľad dejín československého odborového hnutia*. Bratislava: Práca, vydavateľstvo a nakladateľstvo ROH, 1984, 624 s.

¹⁷⁷ Tamže, s. 261–262.

¹⁷⁸ Tamže, s. 269.

¹⁷⁹ Tamže, s. 269–270.

¹⁸⁰ Tamže, s. 270–271.

¹⁸¹ Tamže, s. 273.

bol prijatý zákon o Slovenskej pracujúcej pospolitosti. V jej rámci vznikli záujmové združenia (dohromady štyri), v ktorých mali byť zamestnanci a zamestnávateľia spojení v jednom celku. Pleva tvrdí, že novú organizáciu pracujúci nikdy neprijali za svoju a, naopak, od roku 1942 dochádza k masovým sabotážam v závodoch, najmä v tých, kde sa vyrábalo pre nemecké vojnové potreby. V roku 1943 prebehli ďalšie štrajky, pričom podaktoré mali politický charakter.¹⁸² Autor si podrobne všíma rokovania medzi aktérmi zahraničného odboja o budúcom spoločensko-politickom usporiadaní a úlohe odborov v ňom.¹⁸³ Pleva sa venuje i úlohe revolučných závodných výborov v kontexte protifašistického povstania a rovnako aj konferencii závodných výborov z 15. októbra 1944. Podrobne ju opisuje, najmä diskusiu o budúcom usporiadaní odborov.¹⁸⁴ Zaujímavou témou je menej známa konferencia československých odborárov vo Veľkej Británii, ktorá sa konala takisto v októbri 1944. Autor opisuje jej priebeh a uznesenie o budovaní jednotných odborov, ktoré mali mať právo spolurozhodovať o hospodárskych otázkach, sociálnej politike a pracovných vzťahoch.¹⁸⁵ Časť o kresťanských odboroch v publikácii tak priniesla oproti práci z roku 1967 niektoré nové poznatky.

Ukážkou ideologicky determinovanej publikácie je práca z roku 1986.¹⁸⁶ Vzhľadom na to, že odborom bola v danej dobe pripisovaná „*ideovýchovná práca*“, oblasť ich výskumu si zaslúžila takúto knihu.¹⁸⁷ Nachádzajú sa v nej i zaujímavé kapitoly, ktoré nastrojú rôzne metodologické otázky, napr. „*ako písať dejiny odborov*“, „*spomienky pamätníkov ako historický prameň pri spracovávaní dejín odborov a závodov*“ či „*k otázkam obsahu a metodiky spracovania dejín závodov*“. Publikácia informuje o činnosti sekcie dejín odborov a závodov na Slovensku či o stave archívov ako zdroji prameňov k písaniu odborových a závodných dejín.

Františkovi Tomekovi vyšla v roku 1988 kniha o revolučnom odborovom hnutí v rokoch 1944 – 1948.¹⁸⁸ Prvú kapitolu venoval problematike postavenia odborov a závodných výborov v slovenskom štáte. Hodnotí, že zjednotenie odborov, ktoré bolo oficiálne dokonané po 14. marci 1939, a následné rozpustenie závodných výborov na konci júna znamenali likvidáciu demokratických práv a slobôd. Režimom odobrené kresťanské odbory podľa neho nebojovali za triedne požiadavky pracujúcich, naopak, všetky rozpory riešili v duchu pápežských encyklík, ktoré kázali konať v duchu spolupráce medzi zamestnávateľmi a pracujúcimi.¹⁸⁹ Autor ďalej poukazuje na niektoré prípady štrajkov v kontexte taktiky hospodárskych bojov, ktorú presadzovala ilegálna komunistická strana. Platforma kresťanských odborov bola využívaná na tieto ciele. Autor tvrdí, že bez aktivít komunistov by slovenskí pracujúci, resp. ich snaha o zlepšenie životných podmienok

¹⁸² Tamže, s. 275–277.

¹⁸³ Tamže, s. 278–280.

¹⁸⁴ Tamže, s. 280–282.

¹⁸⁵ Tamže, s. 282 – 283.

¹⁸⁶ BABICOVÁ, Melánia et al. K problematike spracúvania dejín odborov a závodov. Bratislava: Práca, 1986, 104 s.

¹⁸⁷ Tamže, s. 7.

¹⁸⁸ TOMEK, František. Revolučné odborové hnutie na Slovensku v revolúcii 1944 – 1948. Bratislava: Práca, 1988, 176 s.

¹⁸⁹ Tamže, s. 11.

zostala len živelným hnutím.¹⁹⁰ Tomek opisuje stav, keď boli oficiálne odbory po rozporoch s radikálnym krídlom HSLS zrušené a v roku 1942 ich nahradila Slovenská pracujúca pospolitosť, ktorá mala predstavovať vrcholný orgán fašistického korporativizmu. Organizácia už nenapĺňala žiaden charakteristický znak odborov. Následne autor píše o zintenzívnení boja a sabotážnych akciách v rokoch 1942 a 1943.¹⁹¹ V poslednej časti Tomek rozoberá politický kontext, ktorý viedol k situácii na jeseň 1944, podbrezovskej konferencii a ďalším súvisiacim okolnostiam.¹⁹²

Rovnakej problematike ako Tomek sa venovali aj ďalšie publikácie. Slavomír Hanzal vo svojej práci poskytol exkurz do oblasti fungovania odborov počas slovenského štátu. Pôsobenie kresťanských odborov hodnotí zo všetkých stránok negatívne, naopak, pozitívne vníma štrajkovú aktivitu reagujúcu na nepomer medzi rastom miezd a nárastom cien. Štrajk baníkov v Handlovej podľa neho „skoncoval so zvyškami falošných ilúzií o sociálnom charaktere tzv. slovenského štátu“¹⁹³. Ďalej sa Hanzal zaoberal úlohou odborov na povstaleckom území či reorganizáciou výroby pre potreby SNP, pričom využíva spomienky dobových účastníkov. Priestor venuje zlučovaciemu zjazdu komunistov so sociálnymi demokratmi a konferencii v Podbrezovej, ktorá podľa neho položila základy jednotného československého odborového hnutia.¹⁹⁴ Zjednoteniu komunistov a sociálnych demokratov počas SNP sa vo svojej knihe stručne venoval aj Andrej Gabal.¹⁹⁵

V rôznych širšie koncipovaných dielach možno nájsť kratšie pasáže zamerané na sledovanú oblasť, pričom závery (aj samotný opis) sa zhodujú s už detailnejšie opisovanými prácami. Ide napr. o publikácie *Hospodárske dejiny Československa v 19. a 20. storočí*¹⁹⁶, *Trvalé hodnoty*¹⁹⁷, *Revolučné tradície slovenského ľudu*¹⁹⁸ či *Tretia ríša a ľudácky režim na Slovensku*.¹⁹⁹ Za zmienku stojí aj kniha Jaromíra Perútka venovaná robotníckym telovýchovným hnutiam na Slovensku.²⁰⁰

Po roku 1989 došlo, ako som už uviedol, k veľkým premenám. Nové možnosti bádania priniesli tendencie výskumu dovedty zanedbávaných sfér. Dejiny

¹⁹⁰ Tamže, s. 12–13.

¹⁹¹ Tamže, s. 14–15.

¹⁹² Tamže, s. 15–36. O rok neskôr vydal Tomek samostatnú publikáciu venovanú podbrezovskej konferencii. Venuje sa v nej celému procesu, ktorý konferencii predchádzal, a, prirodzene, aj jej samotnému priebehu a výsledkom. Odborovú jednotu, ktorá bola výsledkom konferencie, autor hodnotí pozitívne. V publikácii sa nachádzajú aj spomienky dvanástich účastníkov a rôzne dobové dokumenty spojené s udalosťou. Pozri TOMEK, František. Podbrezovská konferencia: Odkazy, spomienky, dokumenty. Bratislava: Práca, 1989, 152 s.

¹⁹³ HANZAL, Slavomír. Cesta k jednotným revolučným odborom na Slovensku. Bratislava: Práca, 1981, s. 58–61.

¹⁹⁴ Tamže, s. 70–85.

¹⁹⁵ GABAL, Andrej. Zápas o jednotu robotníckej triedy. Bratislava: Práca, 1979, s. 74–77.

¹⁹⁶ Zameranie na zmenu sociálnej štruktúry a hmotné postavenie obyvateľstva. Pozri PRŮCHA, Václav et al. Hospodárske dejiny Československa v 19. a 20. storočí. Bratislava: Pravda, 1974, s. 256–264.

¹⁹⁷ PLEVZA, Viliam. Trvalé hodnoty (I. zväzok). Bratislava: Pravda, 1978, s. 339–340.

¹⁹⁸ ZUBEREC, Vladimír. Revolučné tradície slovenského ľudu. Martin: Osveta, 1978, s. 161, 174–175.

¹⁹⁹ KLIMKO, Jozef. Tretia ríša a ľudácky režim na Slovensku. Bratislava: Obzor, 1986, s. 103–121.

²⁰⁰ PERŮTKA, Jaromír. Revolučné robotnícke telovýchovné hnutie na Slovensku. Bratislava: Šport, 1981, s. 100–104.

robotníctva sa dostali do úplného úzadia. Isté zmeny evidujeme až v posledných rokoch, keď sa v niektorých prípadoch otvorili aj tieto zabudnuté témy.²⁰¹ Čo sa týka prác, ktoré sa po roku 1989 najviac zaoberali skúmanou oblasťou, osobitne spomeniem meno Milana Katuninca. Jeho výskum špecializujúci sa na kresťanské odbory priniesol viacero monografií, štúdií a článkov.²⁰² Za samostatnú zmienku stojí aj dobre spracovaná problematika slovenských robotníkov nasadených na práce v nacistickom Nemecku.²⁰³

Záver

Analýzou produkcie k dejinám robotníctva pred rokom 1989 som dospel k záveru, že vývoj v tejto oblasti kopíroval všeobecné historiografické trendy. Tematické vymedzenie práce nepredstavovalo problém, keďže výskum revolúcií, robotníckeho hnutia či triednych bojov patril k hlavným pilierom historického bádania pred rokom 1989 vôbec. Naopak, isté mantinely v podobe veľkosti vzor-

²⁰¹ Z tematicky podobných prác možno spomenúť najmä sériu zborníkov: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.). Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Sv. I. Praha: Dokořán, 2003, 317 s.; KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.). Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Sv. II. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Dokořán, 2004, 363 s.; KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.). Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Sv. III. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Dokořán, 2004, 223 s.; KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.). Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Sv. IV. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Dokořán, 2005, 279 s.; KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.). Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Sv. V. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Dokořán, 2005, 383 s.; KÁRNÍK, Zdeněk – KOCIAN, Jiří – PAŽOUT, Jaroslav – RÁKOSNÍK, Jakub (eds.). Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Sv. VI. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Dokořán, 2009, 269 s. Ďalej zborník vystúpení zo seminárov: Transformácia sociálnej sféry a ľavicová politika; Historické korene a tradície ľavicového (robotníckeho) hnutia na Slovensku, [Br.] Bratislava: Nadácia Ladislava Novomeského, 1995, 116 s. V roku 2007 vyšiel na Univerzite Mateja Bela zborník ŠMIGEL, Michal (ed.). Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918 – 1989): Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB – Historický ústav SAV, 2007. 252 s. Prvými májmi v režimovej tlači slovenského štátu sa zaoberala Marína Zavacká. ZAVACKÁ, Marína. Prvé máje v režimovej tlači 1939 – 1944. In ŠUCHOVÁ, Xénia et al. Ľudáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci? Prešov: Universum, 2006, s. 130–136. V roku 2015 sa uskutočnila konferencia Medzi sociálnym a politickým radikalizmom 1918 – 1939. Artikulácia sociálnej nespokojnosti a hľadania alternatív v krízových obdobiach vývoja spoločnosti na Slovensku v medzivojnovom období, z ktorej vyšiel aj výstup v podobe zborníka: BENKO, Juraj – OSYKOVÁ, Linda. Medzi sociálnym a politickým radikalizmom 1918 – 1939. In Forum historiae: odborný internetový časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy, roč. 9, č. 2, 2015. V rámci pozvánky na ňu sa konštatovalo: „V súvislosti s globálnymi politickými a ekonomickými turbulenciami a ich regionálnymi a lokálnymi sociálnymi dôsledkami sa k tejto téme začína v zvýšenej miere vracaf pozornosť odbornej verejnosti. Výskum sociálneho a politického radikalizmu ako sprievodných javov spoločenských kríz zažíva ďalšiu renesanciu.“

²⁰² Za všetky spomeniem monografiu o kresťanskom robotníckom hnutí. Pozri KATUNINEC, Milan. Kresťanské robotnícke a odborové hnutie na Slovensku. Trnava: Filozofická fakulta, Trnavská univerzita, 2006, 240 s.

²⁰³ Pozri napr. SCHVARC, Michal – HALLON, Ľudovít – MIČKO, Peter. Pracovali v tretej ríši: Štúdie a dokumenty k náboru a nasadeniu pracovných síl zo Slovenska v nacistickom Nemecku v rokoch 1938 – 1945. Bratislava: Historický ústav SAV – Veda, 2015, 463 s.

ky vytvorilo časové vymedzenie práce. Z tohto dôvodu som všeobecný vývoj historiografie v minulom režime dopĺňal poznatkami z publikácií, ktoré zahŕňali celostnejší pohľad na problematiku. Napriek týmto obmedzeniam môžem konštatovať, že v dejinách robotníctva možno rozoznať značné rozdiely v troch periódach: obdobie stalinizmu, vrátane vývoja po tzv. destalinizácii (50. a začiatky 60. rokov), reformné obdobie (od roku 1963 do konca 60. rokov) a normalizácia (70. a 80. roky). V tomto zmysle nie je charakter tvorby v jednotlivých fázach prekvapujúci a nijako nenaruša všeobecné poznanie.

K najväčšiemu politickému tlaku na historiografickú produkciu dochádzalo v 50. rokoch. Dejiny robotníctva boli pod silným vplyvom straníckej kontroly a nalinakovaných téz, čo viedlo k značnému schematizmu. Prevládala ekonomický determinizmus, čo možno pričítať najmä zjednodušenej interpretácii marxizmu.²⁰⁴ V skúmaných oblastiach bolo forsírované negatívne hodnotenie a využívaný veľmi agresívny a ideologizujúci jazyk. Obdobie tzv. „destalinizácie“ zahŕňam do tejto periódy, pretože k zásadným zmenám neprišlo – azda okrem prehĺbenia faktografickej stránky a zjemnenia ideologického jazyka (aj to však platilo len v niektorých prípadoch).

Všeobecne v tomto období prevažovali práce ekonomického charakteru skúmajúce militarizáciu hospodárstva slovenského štátu a jej vplyv na robotníkov. Schematizmus, ktorý bol v istej podobe typický pre celé obdobie tvorby pred rokom 1989, sa v tomto čase prejavoval veľmi výrazne – dejinný vývoj počas slovenského štátu sa v duchu ideologických poučiek predstavoval ako zákonitý. Robotnícka trieda pod vedením komunistickej strany „logicky“ zvíťazila. Ostatné aspekty sa nebrali do úvahy a zostali ignorované, nevraviac o kritike „vlastných radov.“ Obchádzal sa celý rad tém (napr. či dokázal ľudácky režim svojou sociálnou politikou, resp. cez pôsobenie kresťanských odborov reálne osloviť pracujúcich) alebo sa podávali jednoznačne účelovo a jednostranne (životné podmienky pracujúcich). Zaujímavosťou je, že autori viacerých analyzovaných prác neboli historici, ale najmä ekonómovia.

Približne od roku 1963 v súvislosti so všeobecným politickým vývojom hovoríme o reformnom období. Slobodnejší priestor na tvorbu sa prejavil v mnohých oblastiach kreatívneho života. Z toho, prirodzene, vyplynula aj kvalitnejšia historická produkcia, ktorá už nebola natoľko zviazaná straníckymi smernicami. Výskum bol plodný, podnetný, pracoval so širším záberom zdrojov (nielen komunistickej proveniencie) a mal v oveľa väčšej miere analytický charakter, pričom nepodliehal jednostrannej interpretácii. Objavili sa čiastkové polemiky

²⁰⁴ Ani Marx s Engelsom ako „klasici,“ na ktorých sa často odvolávalo, nezastávali takéto postoje (nevraviac o vývoji teoretického marxizmu v 20. storočí). Hoci z raného obdobia ich tvorby možno vyčítať časti textov odkazujúce na primárnosť „základne“ (dôležitý je kontext 19. storočia a dominantný filozofický spor medzi materializmom a idealizmom), Engels v liste Waltherovi Borgiusovi z januára 1894 napísal: „Politický, právny, filozofický, náboženský, literárny, umelecký atď. vývoj vychádza z ekonomiky. Avšak reagujú aj medzi sebou a na ekonomickú základňu. Nie je to tak, že ekonomická situácia je príčinou, je jediná aktívna a všetko ostatné je len pasívny efekt. Skôr existuje recipročná interakcia so základnou ekonomickou nevyhnutnosťou, ktorá sa nakoniec vždy uplatní.“ Dostupné na internete: https://www.marxists.org/archive/marx/works/1894/letters/94_01_25a.htm. Engels kritizoval ekonomický redukcionizmus aj na iných miestach.

medzi viacerými výkladmi. Istý schematický aspekt sa však nepodarilo úplne prekonať a v tvorbe pretrvával, hoci nie v takej intenzite ako v 50. rokoch (línia, že proti „zlému“ slovenskému štátu vystúpila robotnícka trieda vedená komunistami v ilegalite, čo cez viaceré fázy „národnooslobodzovacieho boja“ prerástlo až do SNP, nebola spochybnená).²⁰⁵

Osobitnú zmienku si zaslúži kniha Miloša Tichého a Jána Plevu o kresťanských odboroch, ktorá kvalitatívne prekonalá predchádzajúce práce na túto tému. Pozitívny posun je vidieť aj na príklade Milana Strhana. Jeho text k štrajku handlovských baníkov je na vyššej úrovni ako totožné spracovania problematiky z predchádzajúceho obdobia. Anna Kociská napísala hutnú faktografickú publikáciu o sociálnych zápasoch pracujúcich, postavenú na veľmi širokej pramennej báze vrátane rozhovorov s pamätníkmi. Práve tento aspekt je cenný z dnešného hľadiska, keďže dobových pamätníkov žije už len málo. Objavili sa i zaujímavé práce zamerané na dejiny závodov.²⁰⁶

Normalizácia znamenala oproti reformným rokom istý regres. Opäť sa zvýraznil aspekt schematismu a politického tlaku zhora vo forme smerníc, navrátil sa zideologizovaný jazyk. Aj perzekúcie konkrétnych historikov zapríčinili, že ich kreatívny a odborný potenciál, prítomný v 60. rokoch, zostal nevyužitý. V tomto zmysle sa zastavil metodologický vývoj a ďalšie možnosti na rozšírenie záberu výskumu – možno aj v oblasti dejín robotníctva. Viaceré práce sa venovali preukazovaniu „kontinuity revolúcie“: už od obdobia slovenského štátu, najmä v podobe SNP, ďalej cez tretiu republiku až po „víťazný Február.“ Napriek tomu vyšlo zopár zaujímavých titulov, najmä historicko-sociologická práca Michala Barnovského, ktorá charakterovo pripomína smer nemeckej kriticko-historickej sociálnej vedy, resp. Bielefeldskej školy, konkrétne jej zameranie na výskum spoločenských štruktúr.

Pozitívne možno vnímať aspoň základnú faktografiu všetkých diel vrátane tých z obdobia stalinizmu. V kontexte súčasnosti sa dá oceniť výber tém a zameranie na špecifické oblasti, ktoré sa po roku 1989 skúmajú len minimálne. Súčasného potenciálneho bádateľa, ktorý by sa nimi chcel zaoberať, čaká kritická reflexia daných prác (môžu mu poslúžiť ako odrazový mostík).

V úvode som predstavil historiografický smer *labor history*. Na otázku, či sa dajú spájať *labor history* s dejinami robotníctva, možno odpovedať, že ako celok, napriek istým tematickým a iným podobnostiam, určite nie. Dôvodov je viacero. Problémom nie je marxistická orientácia historikov či historičiek, ale najmä ich teoretická a metodologická úroveň. Rozmanitosť západného marxistického, resp. marxizmom inšpirovaného historického myslenia v analyzovanej historiografii absentovala. Najväčší rozdiel spočíva v tom, že *labor history* na západe nepodliehala oficiálnej štátnej ideológii. Ale aj v jej rámci sa občas vyskytovali niektoré aspekty, ako napr. teleologické rozprávanie, prítomné v analyzovaných publikáciách.²⁰⁷

²⁰⁵ V niektorých prácach mimo skúmanej oblasti získal tento výklad nový teoretický impulz. Opieral sa o fakt širokej podpory komunistov a vychádzal z koncepcie hegemonie, ktorú vypracoval taliansky neomarxistický filozof Antonio Gramsci. Bližšie pozri SOMMER, ref. 14, s. 376–377.

²⁰⁶ Kováčova hypotéza sa tak dá potvrdiť, pozri KOVÁČ, ref. 21.

²⁰⁷ Pozri sebakritiku editorov časopisu *History Workshop*: IGGERS, ref. 10, s. 88.

Slovenská marxistická historiografia nedokázala naplno využiť tvorivý aspekt obsiahnutý v marxistickej teórii. Tých historikov, ktorí takýto intelektuálny potenciál mali, zastihla represia (spomenúť možno napr. Jána Mlynárika či Lubomíra Liptáka) a počas normalizačného obdobia nemohli tvoriť.²⁰⁸ Samozrejme, niektoré diela vzniknuté v reformnom období sa pripodobňujú kritériám *labor history* západoeurópskeho typu, najmä produkcii ovplyvnenej marxizmom. Podaktoré limity ale zostali. S normalizáciou prišiel regres a návrat k ortodoxnejšiemu výkladu založenému na ekonomickom determinizme. Pritom ortodoxný marxistický výklad je, ako som už načrtol vyššie, spochybniteľný. Rigby tvrdí, že v Marxovom (a Engelsovom) diele možno nájsť viaceré protichodné tézy a zmyslom nie je odhaliť „pravého Marxa“, ale „čo najviac užitočného Marxa“. V tomto duchu favorizuje nad primátom výrobných síl ako predmet výskumu výrobné vzťahy a ich využitie v historickej analýze.²⁰⁹ Ako príklad tvorivejšieho marxistického prístupu v rámci východného bloku možno uviesť polemiky historikov východného Nemecka s liberálnymi historikmi (ale aj západnými marxistickými historikmi, najmä s Timom Masonom). Sporili sa o výklad prepojenia nacistov s kapitalistickými silami, resp. o primáte politického nad ekonomickým. Historici ako Dietrich Eichholtz a Kurt Gossweiler dokázali prinášať premyslené argumenty založené na dôkladnej znalosti marxistickej teórie.²¹⁰

Istým „metodologickým hnacím motorom“ historiografickej produkcie pred rokom 1989 vzhľadom na obdobie slovenského štátu bolo poukázať na negatívne aspekty ľudáckeho režimu a z nich vyplývajúcu rezistenciu robotníckej triedy (ako tej najuvedomelejšej), ktorá vo forme „národnooslobodzovacieho boja“ postupovala rôznymi fázami, až dosiahla vyvrcholenie v podobe SNP.²¹¹ Z tejto schémy sa nevymanila ani tvorba v reformnom období. V širšom kontexte mal historický výskum poukazovať na pozitívne (pokrokové) tradície, vhodné na čerpanie inšpirácie pre vtedajšiu súčasnosť a budúcnosť.²¹² Tu možno poukázať na zaujímavú spojitosť s istou menšou časťou historikov *labor history*, ktorí vnímali svoju prácu a výskum ako „poslanie,“ resp. ako súčasť politickej

²⁰⁸ Lipták, zameraním aj historik hospodárstva, vnímal počas reformného obdobia vývoj po roku 1948 kriticky. Stalinizmus označil za „ne-socializmus“ a „ne-kapitalizmus.“ Rok 1968 charakterizoval ako pokus o „inú podobu politického nekapitalistického systému socialistického typu“. Viac k intelektuálnemu rozmeru Liptákovej práce pozri HUDEK, Adam. Lubomír Lipták ako komunistický intelektuál. In PAŽOUT, Jaroslav (ed.). Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945 – 1989). Praha: Ústav pro studium totalitních režimů – Technická univerzita v Liberci, 2013, s. 174–191.

²⁰⁹ RIGBY, Henry Stephen. *Marxism and History: A Critical Introduction*. Manchester: Manchester University Press, 1998, s. 7–9, 82–83, 299–301.

²¹⁰ Pozri KERSHAW, Ian. *The Nazi Dictatorship: Problems and Perspectives of Interpretation*. New York: Oxford University Press, 2000, s. 49–52.

²¹¹ Treba však dodať, že tento aspekt zároveň vytváral aj mantinely, pokiaľ ide o výskumné možnosti. Mnohé nepohodlné oblasti tak zostávali zámerne prehliadané, resp. podávané len v okliešenej podobe. Ako príklad možno uviesť pôsobenie kresťanských odborov. Ich aktivity a celkové ukotvenie v rámci ľudáckeho režimu sa až na reformné obdobie podávali zjednodušene, pričom mnohé aspekty boli ignorované a prevládalo pejoratívne hodnotenie. Všeobecne by bol zaujímavý obdobný výskum, ale zameraný na historiografiu I. ČSR, prípadne aj starších období. V takom prípade možno predpokladať menší ideologický tlak na historickú produkciu.

²¹² Preto sa značná pozornosť venovala zjazdom na povstaleckom území.

angažovanosti. Napr. austrálsky historik Ian Turner vo svojej knihe *Industrial Labour and Politics* napísal, že *labor history* je „*partisan history*“²¹³. Iní sa vyjadrili, že *labor history* je nevyhnutne „*partisan*“, pretože skúma konflikty medzi určitými skupinami, takže a priori zastáva určité stanovisko.²¹⁴ V tomto aspekte možno vidieť podobnosť s angažovanými prácami zo sféry dejín robotníctva.

Hlavným prejavom odporu reagujúcim na stav sociálnej oblasti v ľudáckom režime boli štrajky. Vynára sa tak otázka početnosti štrajkov: išlo o masový alebo marginálny jav? Vo vlastnom výskume som sa touto témou zaoberal na regionálnej úrovni, rovnako ako reakciou ľudáckeho režimu.²¹⁵ Ide o zaujímavý fenomén, najmä keď si uvedomíme, že išlo o protiústavné konanie v podmienkach diktatúry. Možno konštatovať, že početnosť štrajkov rozhodne nebola zanedbateľná. Značná časť analyzovaných publikácií sa zmieňovala o niektorých štrajkoch, dominoval však štrajk v Handlovej z jesene 1940, ktorý bol najväčší počas trvania slovenského štátu. Vytvoril sa naratív o jeho zlomovom význame, riadiť ho mali komunisti (duch Holotíkových téz z roku 1955 prakticky nebol prekonaný).²¹⁶ Vývoj hodnotenia a inštrumentalizácie štrajku v historiografii pred rokom 1989 by vystačil na samostatnú štúdiu.²¹⁷ V súdobej spisbe už došlo, hoci len okrajovo, k odlišnému poňatiu udalosti.²¹⁸

Dnešný výskum v kontexte *labor history* ponúka pre obdobie slovenského štátu veľké možnosti. Valuch uvádza, že výskum *labor history* v stredo- a východoeurópskom kontexte sa po roku 1989 zameril na tri oblasti (avšak nestal sa integrálnou súčasťou sociálnych vied): transformácia práce a pracujúcej triedy pred komunistickým prevratom a história závodov; životné podmienky pracujúcich v štátnom socializme a transformácia práce v kontexte renovácie kapitalizmu.²¹⁹ Ďalej píše, že sa v tejto sfére dosiahli isté úspechy v zmysle výskumu tém – napr. dejiny odporu pracujúcich proti štátnemu socializmu či členenie rozličných skupín pracujúcich (vzťah genderu a práce, ďalej ženská a detská práca).²²⁰

Pre uvedené problémy a obmedzenia slovenskej marxistickej historiografickej produkcie a vzhľadom na situáciu v slovenskej historiografii po roku 1989 je potrebné vykonať základný výskum vo viacerých oblastiach. Na jednej strane

²¹³ Teda istým spôsobom orientovaná; s obsiahnutým (politickým) názorom. Pozri FRY, ref. 4, s. 72.

²¹⁴ Tamže, s. 75.

²¹⁵ ŠUMICHRASŤ, Adam. Štrajkové hnutie v Považskej Bystrici (1939 – 1940). In KARPÍŠEK, Jaromír – STURZ, Zbyněk – BLÁHOVÁ, Marie et al. České, slovenské a československé dějiny 20. století XII. Hradec Králové: Gaudeamus, 2018, s. 105–116.

²¹⁶ K výročiam štrajku sa viazali rôzne aktivity. Napr. na 104. schôdzi Sekretariátu ÚV KSS (10. 10. 1980) sa v rámci uznesenia rokovalo o konaní ideologického seminára k 40. výročiu štrajku. Pozri Slovenský národný archív v Bratislave, fond Ústav marxizmu-leninizmu Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska, inventárne číslo 634.

²¹⁷ Na téme pracujem. Zatiaľ som uverejnil populárny článok venovaný štrajku. Pozri ŠUMICHRASŤ, Adam. Handlová čierna a červená. In Kapitál, 2019, roč. 3, č. 5, s. 14–15.

²¹⁸ Pozri napr. SYRNÝ, Marek. Slovenskí komunisti v rokoch 1939 – 1944: Náčrt dejín Komunistickej strany Slovenska v odboji a Povstaní. Banská Bystrica: Belianum – Múzeum Slovenského národného povstania, 2013, s. 45–49; ČERNÁK, Tomáš – MOČKO, Martin. Husák: V odboji a SNP 1938 – 1945. Bratislava: Marenčin PT, 2016, s. 158–160.

²¹⁹ VALUCH, ref. 13, s. 4.

²²⁰ Tamže, s. 5–6.

sa získané poznatky dajú využiť, na strane druhej však treba dané diela a závery kriticky konfrontovať a výskum prehľbiť. Ak spomeniem niektoré konkrétne oblasti, vzniká napr. otázka, či pri mnohých štrajkových akciách boli naozaj hnacou silou v ilegalite pôsobiaci komunisti alebo išlo o neorganizovanú reakciu na sociálnu situáciu a podmienky na pracoviskách. Bližšie zaoberať by sa dalo aj vzťahom vedúcich postáv HSLS k ľudáckym kresťanským odborom. Úplnou neznámou je Slovenská pracujúca pospolitosť, ktorá po nacistickom vzore vznikla ako náhrada za zlikvidované odbory. Čo sa týka výskumu SNP, zaujímavý je jeho sociálny aspekt: ako fungovala výroba na povstaleckom území, či sa začali zavádzať do praxe isté „revolučné“ opatrenia (úloha závodných výborov) atď. Možno zopakovať, že globálne etablovaná *labor history* má, a to nielen vo vzťahu k obdobiu slovenského štátu, v našej historiografii značný potenciál.

Zoznam použitých prameňov a literatúry:

Publikované pramene a dobová tlač:

HUSÁK, Gustáv. O odborech. Praha: Práce – Svoboda, 1982.

KOVÁČIK, Ľudovít. Hospodárske styky pod bodákom. In *Nové slovo*, 8. 10. 1944.

ŠKURLO, Ivan. Z dejín odborového hnutia na Slovensku (1944 – 1946): Dokumenty. Bratislava: Práca, 1970.

TOMEK, František. Podbrezovská konferencia: Odkazy, spomienky, dokumenty. Bratislava: Práca, 1989.

Monografie:

BARNOVSKÝ, Michal. Sociálne triedy a revolučné premeny na Slovensku v rokoch 1944 – 1948. Bratislava: VEDA, 1978.

BAUCH, Vlastislav. Poľnohospodárstvo za Slovenského štátu. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1958.

ČAVOJSKÝ, Rudolf. Spomienky kresťanského odborára. Bratislava: Lúč, 1996.

ČERNÁK, Tomáš – MOCKO, Martin. Husák. V odboji a SNP 1938 – 1945. Bratislava: Marenčin PT, 2016.

HANZAL, Slavomír. Cesta k jednotným revolučným odborom na Slovensku. Bratislava: Práca, 1981.

HOBBSAWM, Eric. *The Age of Capital: 1848 – 1875*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1975.

HOBBSAWM, Eric. *The Age of Empire: 1875 – 1914*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1987.

HOBBSAWM, Eric. *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914 – 1991*. London: Michael Joseph, 1994.

HOBBSAWM, Eric. *The Age of Revolution: Europe 1789 – 1848*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1962.

HUDEK, Adam. Najpolitickejšia veda: Slovenska historiografia v rokoch 1948 – 1968. Bratislava: Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2010.

IGGERS, G. Georg. *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.

JABLONICKÝ, Jozef. Fragment o histórii: Výber z diela 1989 – 2009. Bratislava: Kalligram, 2009.

JABLONICKÝ, Jozef. Glosy o historiografii SNP: Zneužívanie a falšovanie dejín SNP. Bratislava: NVK International, 1994.

JABLONICKÝ, Jozef – JANÍČEK, Anton. Polstoročné jubileum trnavského Kovosmaltu. Bratislava: Práca, 1967.

- JABLONICKÝ, Jozef. Protifašistický odboj v Trnavskom okrese v rokoch 1938 – 1945. Bratislava: Osveta, 1962.
- JABLONICKÝ, Jozef. Slovensko na prelome. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1965.
- JABLONICKÝ, Jozef. Z práce a bojov trnavského Kovosmaltu: Príspevok k dejinám robotníckeho hnutia. Bratislava: Osveta, 1961.
- Pozri JAROŠOVÁ, Věra – ŠKURLO, Ivan – VARTÍKOVÁ, Marta. Odbory na ceste k februáru, 1944 – 1948. Bratislava: Práca, 1967.
- JONES, STEDMAN Gareth. Languages of Class: Studies in English Working Class History, 1832 – 1982. London: Cambridge University Press, 1983.
- KAMENEC, Ivan. Spoločnosť, politika, historiografia: Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí. Bratislava: Prodama – Historický ústav SAV, 2009.
- KERSHAW. The Nazi Dictatorship: Problems and Perspectives of Interpretation. New York: Oxford University Press, 2000.
- KOCISKÁ, Anna. Robotnícka trieda v boji proti fašizmu na Slovensku (1938 – 1941). Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964.
- KOVÁČIK, Ľudovít. Slovensko v sieti nemeckého finančného kapitálu. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1955.
- KRÁL, Václav. Pravda o okupaci. Praha: Naše vojsko, 1962.
- LINDEN, V. D. Marcel – LUCASSEN, Jan. Prolegomena for a Global Labour History. Amsterdam: International Institute of Social History, 1999.
- LINDEN, V. D. Marcel. Workers of the World. Leiden – Boston: Brill, 2008.
- LUEBBERT, M. Gregory. Liberalism, Fascism, or Social Democracy: Social Classes and the Political Origins of Regimes in Interwar Europe. New York – Oxford: Oxford University Press, 1991.
- MARX, Karl – ENGELS, Fridrich. Manifest komunistickej strany. Bratislava: Pravda, 1982.
- MLYNÁRIK, Ján. Diaspora historiografie: Štúdie, články a dokumenty k československej historiografii v rokoch 1969 – 1989. Praha: Vydavateľstvo IPEL, 1998.
- NOVÁČEK, Zdenko. Robotnícke spevokoly na Slovensku (1872 – 1942). Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960.
- PLEVA, Ján – TICHÝ, Miloš. Kresťanské odbory. Bratislava: Práca, vydavateľstvo ROH, 1967.
- RAPOŠ, Pavol. Priemysel Slovenska za kapitalizmu. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1957.
- ROHAĽ-IL'KIV, Ivan. Zo života a bojov robotníckej triedy za kapitalizmu v Bratislave. Bratislava: Mestský výbor Komunistickej strany Slovenska, 1954.
- RIGBY, Henry Stephen. Marxism and History: A Critical Introduction. Manchester: Manchester University Press, 1998.
- RUESCHEMEYER, Dietrich – HUBER STEPHENS, Evelyne – STEPHENS D. John. Capitalist Development and Democracy. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
- SOMMER, Vítězslav. Angažované dejepisectví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem 1948 – 1970. Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Univerzita Karlova v Praze, 2011.
- STRHAN, Milan. Handlovský štrajk. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1960.
- TOMEK, František. Revolučné odborové hnutie na Slovensku v revolúcii 1944 – 1948. Bratislava: Práca 1988.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:

- ACEMOGLU, Daron – JOHNSON, Simon – ROBINSON A. James – YARED, Pierre. Re-evaluating the modernization hypothesis. In *Journal of Monetary Economics*, 2009, roč. 56, č. 8.
- ALBERTY, Július et al. *Oceľový chlieb z Podbrezovej*. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1968.
- BABICOVÁ, Melánia et al. *K problematike spracúvania dejín odborov a závodov*. Bratislava: Práca, 1986.
- BAUCH, Vlastislav. *Pozemková reforma za tzv. Slovenského štátu*. In *Ekonomický časopis*, 1956, roč. 4, č. 4.
- BRODY, David. *Reconciling the Old Labor History and the New*. In *Pacific Historical Review*, roč. 62, č. 1, 1993.
- Dejiny Slovenska V (1918 – 1945)*. Bratislava: VEDA, 1984.
- DINUŠ, Peter. *Vysoká škola politická ÚV KSČ*. In *Studia Politica Slovaca*, 2008, roč. 1, č. 2.
- DUBSKÝ, Vladimír et al. *Náčrt dejín československého odborového hnutia*. Bratislava: Práca, 1963.
- FRY, E. C. *What is Labor History?* In *Labour History*, 1967, roč. 5, č. 12, s. 60–81.
- GINZBURG, Carlo. *Il formaggio e i vermi*. Torino: Einaudi, 1976.
- HILTON, Rodney. *Class Conflict and the Crisis of Feudalism*. New York: Verso, 1990.
- HOLOTÍK, Ľudovít (ed.). *Dejiny Slovenska (tézy)*. Príloha *Historického časopisu*. Bratislava: Nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1956.
- HOLOTÍKOVÁ, Zdenka. *K činnosti a ideológii ľudáckych odborov na Slovensku v radoch slovenskej robotníckej triedy 1921 – 1945*. In *Historický časopis*, 1961, roč. 9, č. 1.
- HORNOVÁ, Adela. *Príspevok k charakteristike ekonomiky tzv. slovenského štátu*. In *Ekonomický časopis*, 1954, roč. 2, č. 2.
- HUDEK, Adam. *Ľubomír Lipták ako komunistický intelektuál*. In PAŽOUT, Jaroslav (ed.). *Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945 – 1989)*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů – Technická univerzita v Liberci, 2013.
- HUDEK, Adam. *Slovenská akadémia vied a vývoj vzťahov v slovenskej vedeckej obci v 50. a 60. rokoch 20. storočia*. In *Obraz a odraz osobnosti modernej doby: K „70“ historikov Jana Peška a Stanislava Sikoru*. Bratislava: Veda, 2019.
- HUDEK, Adam. *Totalitno-historické rozprávanie ako dedičstvo normalizačnej historiografie*. In *Forum Historiae*, 2013, roč. 7, č. 1.
- KAMENEC, Ivan. *Tendencie slovenskej historiografie o období 1938 – 1945*. In *Historický časopis*, 1976, roč. 24, č. 1–2.
- KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Sv. I. Praha: Dokořán, 2003, 317 s.
- KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Sv. II. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Dokořán, 2004, 363 s.;
- KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Sv. III. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Dokořán, 2004, 223 s.
- KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Sv. IV. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Dokořán, 2005, 279 s.
- KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Sv. V. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Dokořán, 2005, 383 s.

- KÁRNÍK, Zdeněk – KOCIAN, Jiří – PAŽOUT, Jaroslav – RÁKOSNÍK, Jakub (eds.). Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Sv. VI. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Dokořán, 2009, 269 s.
- KNOB, Stanislav – RUCKI, Tomáš (eds.). Problematika dělnictva v 19. a 20. století I: Bilance a výhledy studia. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2011.
- KOCISKÁ, Anna. Postavenie baníkov a ich boj za hospodárske a sociálne požiadavky na Slovensku v rokoch 1938 – 1941. In DOLEŽAL, Jiří et al. Z bojů za svobodu. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1963.
- KOCISKÁ, Anna. Robotníci bratislavských závodov v boji proti fašizmu v rokoch 1939 – 1940. In Historický časopis, 1956, roč. 4, č. 1.
- KOCKA, Jürgen: Arbeiterleben und Arbeiterkultur. Die Entstehung einer sozialen Klasse. Bonn: Dietz, J H, 2015.
- KOSTICKÝ, Bohuš et al. Handlová čierna a červená. Bratislava: Práca, vydavateľstvo ROH, 1966.
- KOVÁČ, Dušan. Popoluška slovenskej historiografie – vlastné dejiny. In Historický časopis, 2004, roč. 52, č. 2.
- KOVÁČ, Dušan et al. Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí. Bratislava: Historický ústav SAV, 2013.
- LEVI, Giovanni. L'eredità immateriale: Carriera di un esorcista nel Piemonte del Seicento. Torino: Giulio Einaudi, 1985.
- LINDEN, V. D. Marcel. Labour History: The Old, the New and the Global. In African Studies, roč. 66, č. 2–3, 2009.
- LIPTÁK, Ľubomír. Slovenský štát a protifašistické hnutie v rokoch 1939 – 1943. In Historický časopis, 1966, roč. 14, č. 2.
- LIPTÁK, Ľubomír. Úloha a postavenie historiografie v našej spoločnosti. In Historický časopis, 1969, roč. 17, č. 1.
- MLYNÁRIK, Ján. Hospodársky, politický a sociálny vývoj Horehronia v rokoch 1918 – 1945. In Slovenský národopis, 1965, roč. 13, č. 2–3.
- PLEVZA, Viliam et al. Dejiny Slovenského národného povstanie 1944 (I. zväzok): Protifašistický odboj a príprava SNP. Bratislava: Pravda, 1984.
- PULLMANN, Michal – RÁKOSNÍK, Jakub. „Dělnická třída“ v moderní sociální historiografii. In Dějiny – Teorie – Kritika, 2007, roč. 4, č. 2.
- PULLMANN, Michal. Třída. In STORCHOVÁ, Lucie et al. Praha: Scriptorium, 2014.
- RÁKOSNÍK, Jakub. Limity působení ľudáckého odborového hnutí ve 30. letech. In ŠUCHOVÁ, Xénia et al. Ľudáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci? Prešov: UNIVERSUM, 2006.
- SAMUEL, Raphael – BLOOMFIELD, Barbara – BOANAS, Guy (eds.). The Enemy Within: Pit Villages and The Miners' Strike of 1984-5. London: Routledge, 1986.
- STRHAN, Milan. Štrajk v Handlovej roku 1940. In Historický časopis, 1954, roč. 2, č. 4.
- SYRNÝ, Marek. Slovenskí komunisti v rokoch 1939 – 1944: Náčrt dejín Komunistickej strany Slovenska v odboji a Povstaní. Banská Bystrica: Belianum – Múzeum Slovenského národného povstania, 2013.
- ŠUMICHRAST, Adam. Handlová čierna a červená. In Kapitál, 2019, roč. 3, č. 5.
- ŠUMICHRAST, Adam. Štrajkové hnutie v Považskej Bystrici (1939 – 1940). In KARPÍŠEK, Jaromír – STURZ, Zbyněk – BLÁHOVÁ, Marie et al. České, slovenské a československé dějiny 20. století XII. Hradec Králové: Gaudeamus, 2018.
- TĚHLE, Jaroslav et al. Prehľad dejín československého odborového hnutia. Bratislava: Práca, vydavateľstvo a nakladateľstvo ROH, 1984.
- THOMPSON, Edward Palmer. The Making of the English Working Class. London: Victor Gollancz Ltd, 1963.

Transformácia sociálnej sféry a ľavicová politika; Historické korene a tradície ľavicového (robotníckeho) hnutia na Slovensku, [Br.] Bratislava: Nadácia Ladislava Novomeského, 1995.

TURČAN, Pavol. Budovanie socializmu – uskutočnenie sociálno-ekonomického odkazu Slovenského národného povstania. In *Ekonomický časopis*, 1959, roč. 7, č. 5.

USMANI, Adaner. Democracy and the Class Struggle. In *American Journal of Sociology*, 2019, roč. 124, č. 6.

VALUCH, Tibor. The World of Labor and Workers in Modern East Central Europe: Introduction to the Thematic Issue. In *East Central Europe*, 2019, roč. 46.

WEHLER, Hans-Ulrich. *Deutsche Gesellschaftsgeschichte I-V*. München: C.H.Beck, 2008.

Internetové zdroje:

Engels to Borgius

(https://www.marxists.org/archive/marx/works/1894/letters/94_01_25a.htm)

Počet slov: 15 161

Počet znakov vrátane medzier: 109 312